

Tartu Ülikool

Loodus- ja tehnoloogiateaduskond

Ökoloogia ja Maateaduste Instituut

Geograafia osakond

Bakalaureusetöö

**Valjala kihelkonna asustus ja kohanimed ajalooliste
kaartide põhjal**

Gettel Sink

Juhendaja: PhD Raivo Aunap

Kaitsmisele lubatud:

Juhendaja:

Osakonna juhataja:

Tartu 2013

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Eesti ja Saaremaa kaartidel.....	6
1.1 Varase aja kaardid.....	6
1.2 Teadusliku kartograafia algusaastate kaardid	7
1.3 XIX sajandi I poolel ilmunud kaardid.....	10
1.4 XIX sajandi II poolest kuni 1990. aastani ilmunud kaardid.....	11
1.5 Nüüdisaja kaardid	12
2. Saaremaa kohanimed	13
2.1 Kohanimede tekkimine	13
2.2 Kohanimede struktuur.....	14
2.3 Muutused kohanimedes.....	14
2.4 Kohanimede tõlkimine ja ümberkirjutus.....	15
2.5 Kohanimede keeleline päritolu kaartidel	16
3. Andmed ja metoodika	17
3.1 Uurimisala valik ja üldiseloostus	17
3.2 Töös kasutatud kaardimaterjali otsimine ja allikad.....	18
3.3 Asustusandmete märkimine kaartidelt	21
3.4 Asustuse muutuste jälgimine.....	22
3.5 Kohanimede kuju muutuste jälgimine	22
4. Tulemused ja arutelu.....	24
4.1 Asustuse muutuste jälgimine kaardipaaride kaupa	24
4.2 Muutused Valjala kihelkonna asustuses.....	29
4.3 Muutused Valjala kihelkonna kohanimede kujus	32
Kokkuvõte.....	35
Summary.....	37
Tänuavaldused	38
Viidatud allikad.....	39
Lisad	42
Lisa 1. Kasutatud kaardimaterjali metaandmed aegreas.....	42
Lisa 2. Andmetabel asustuse uurimiseks.	47

Lisa 3. Asustuse muutuseid kajastavad skeemid	55
Lisa 4. Kohanimede kuju muutuste andmetabel.....	61

Sissejuhatus

Ajaloolised kaardid peegeldavad kindla piirkonna olukorda nende koostamise hetkel ning on seetõttu heaks allikmaterjaliks kohanimede ja asustuse uurimisel. Kõik ajaloolised kaardid aga ei ole kohanimede poolest ühtemoodi informatiivsed, kuna ajalooliste kaartide täpsus on sõltunud kaardistamise võimalustest. Varasemast täpsemaks muutus Eestis kaardistamine 16. sajandil, mil alustati mõisamaade detailsete mõõtmistega, eelnevalt oli kaarte koostatud põhiliselt vaid meresõitjate ja kroonikute kirjelduste põhjal (*Potter, Treikelder 2011*). 16. sajandist edasi kaardistamise täpsus aina kasvas ning sellega koos ka kaartidele kantavate kohanimede arv. Varasematel kaartidel on Eesti kohanimed tihti võõrkeelsed, kuna kaarte on suuremalt jaolt koostanud siin valitsenud võõrvõimud. Näiteks võib ka praeguste Saaremaa kohanimede kujus märgata sarnasusi kunagiste saksakeelsete kohanimedega.

Antud uurimistöo käsitleb Saaremaa ühte kolmeteistkümnest kihelkonnast – Valjala kihelkonda. Uuritavaks piirkonnaks valiti Valjala kihelkond tema kunagise tugevuse ja ajaloolise tähtsuse tõttu. Nimelt tähistab Valjala maalinna langemine ristsõjas 1227. aastal sõja lõppu (*Saaremaa 1934*). Lisaks on piirkond autorile sünnikohaks ning töö koostamine võimaldas Valjala ajaloolist külge geograafilises võtmes tundma õppida. Uurimistöo tähtsus seisneb ajalooliste kaartide väärtustamisel – mis loo räägivad nad meile minevikust.

Uurimistöo peamiseks eesmärgiks oli jälgida muutusi Valjala kihelkonna asustuses erinevatel aastatel koostatud kaartide omavahelise võrdlemise teel. Kaartidel pälvisid tähelepanu mõisad, külad ja talud ning nende tekkimine, püsimine ja kadumine. Asustuse muutuste jälgimisel olid tähtsal kohal kohanimed, kuna need omistab inimene objektidele, kus ta ise aktiivselt tegutseb (*Pajusalu jt 2009*). Töö teine eesmärk käsitlebki kohanimed. Kuna Saaremaa kohanimed on keeleliselt väga põhjalikult Marja Kallasmaa poolt uuritud, otsustati antud uurimistöös vaadelda Valjala kohanimede kuju säilimist, täpsemalt öeldes nende äratuntavust ehk kuivõrd sarnased on kohanimed ajaloolistel kaartidel praeguse aja kohanimedega.

Eesmärkidest lähtuvalt püstitati kolm hüpoteesi:

- 1) rannikualadel on asustus hiljem tekkinud ning seetõttu on võimalik jälgida talude teisenemist küladeks;
- 2) püsivam on asustus Valjala aleviku ümberkaudsetel aladel, kuna Valjala alevik on praeguse valla keskuseks ning inimesed on juba varasemalt koondunud keskuse ümber;
- 3) Valjala kihelkonna kohanimede unikaalosa ehk kohanime teistest nimedest eristav osa on säilinud äratuntaval kujul, vaatamata võõrvõimude mõjutustest kohanimede kujule.

1. Eesti ja Saaremaa kaartidel

Eesti alade kohta koostatud kaardimaterjali on rühmitatud erinevalt, kuid üldiselt saab kaardid jagada nende koostamisaja järgi viieks (*Tee, Koppa 2004; Koppa 2006; Varep 1960*):

- 1) varase aja kaardid, mis on koostatud enne XVI sajandit;
- 2) teadusliku kartograafia algusaastate kaardid vahemikust XVI-XVIII sajand;
- 3) XIX sajandi I poolel ilmunud kaardid;
- 4) XIX sajandi II poolest kuni 1990. aastani ilmunud kaardid;
- 5) nüüdisaja kaardid, mis on ilmunud pärast aastat 1990.

1.1 Varase aja kaardid

Nagu eelnevalt mainitud, kuuluvad varase aja kaartide hulka enne 16. sajandit koostatud kaardid (*Tee, Koppa 2004; Koppa 2006; Varep 1960*). Sellel ajal koostati kaarte maadeuurijate märkmete ja kroonikakirjutajate geograafiliste andmete põhjal (*Potter, Treikelder 2011*). Nii näiteks ei ilmu Eesti kohanime esimest korda mitte kaardile, vaid mainitakse Rooma ajalookirjutaja Tacituse (55-117 pKr) Läänemereäärsete rahvaste kirjeldamisel kui *aestui* ehk *aestii* rahvast. Arvatakse, et alguses tähistati selle nimega Läänemerest ida pool asuvaid rahvaid, aga hiljem kinnistus nimi eestlastele (*Varep 1960*).

Esimene kaart, kuhu on väidetavalt peale kantud ka Eesti nimi (*Astlanda*), ilmus aastal 1154. Kaardi koostas araabia teadlane Al-Idrisi (1099-1166). Eesti kartograafia arengule Idrisi maailmakaart aga mõju ei avaldanud, kuna araabiakeelseid tekste ei mõistetud Lääne-Euroopas lugeda. Saaremaa (*Ossilina, Oxilia*) ilmub kohanimena kaardile alles 14. sajandil (*Varep 1960*).

Enne 16. sajandit koostatud kaardid on aga küllaltki ebatäpsed, kuna maadeuurijate ja kroonikute märkmed ei põhinenud maamõõtmistel (*Potter, Treikelder 2011*). Seetõttu on nendest kaartidest ka raske aru saada.

1.2 Teadusliku kartograafia algusaastate kaardid

Teadusliku kartograafia algusaastate kaardid on koostatud vahemikus 16.-18. sajand (*Tee, Koppa 2004; Koppa 2006*). Selle ajavahemiku kaarte iseloomustab varase aja kaartidega võrreldes suurem täpsus, mis tuleneb 17. sajandil alustatud detailsetest maamõõtmistest (*Potter, Treikelder 2011*). Kaartide detailsemaks muutumist võib seostada ka Liivimaale osaks saanud suurema tuntusega Lääne-Euroopas pärast 1227. aastal toimunud ristsõdu (*Varep 1960*).

Esimene Eesti ala üsna täpselt kujutav kaart, mille koostas astronoom ja matemaatik Johannes Portantius, ilmus aastal 1573 (joonis 1). Tegemist on ka kõige vanema säilinud kaardiga Liivimaast. Eesti kontuurid on kaardil põhijoontes õiged, veidi ebatäpne on Soome lahe äärne rannik liigse kirde-edelasuunalisusega (*Varep 1960*). Kaardilt leiab natuke alla 50 Eesti kohanime, Saaremaale (*Osel*) on nendest peale kantud kolm: *Mon* (Muhu), *Wijc*, *Osil*. Ilmselt on kaardi koostamisel kasutatud ebatäpseid, enne 16. sajandit ilmunud kaarte ja kirjeldusi, kuna kaht kaardil kujutatud Saaremaa kohanime pole tegelikult olemas. Nimelt on *Osil* (varasematel kaartidel ka kujul *Zel*, *Osel*) ja *Wijc* (*Wick*, *Wik*) sattunud kaardile Saare-Lääne piirkopkonna nime (saksa keeles *Ösel-Wiek*) mittemõistmisest (*Mardiste 2012*). Nime *Wiek* kandis muistne Läänemaa (*Eesti mõisaportaal 2013*).

Joonis 1. 1573. aastal ilmunud Portantiuse Liivimaa kaart (allikas: Tartu Ülikooli raamatukogu kaardikogu).

Detailsete maamõõtmistega Eesti- ja Liivimaal tegi algust Rootsi, kes kuulutas 1680. aastal välja mõisate reduktsiooni riigi rahaliste raskuste leevendamiseks (*Estonica 2013*). Mõisate riigistamise käigus teostati laiahaardelist maavalduste piiristamist, mõõdistamist ja boniteetimist (*Potter, Treikelder 2011*). Eriti põhjalikult mõõdistati rannikualasid (*Varep 1960*). Tulemusena valminud mõisakaartidel on detailselt kaardistatud põllumaad, kuna Rootsil oli tähtis maade maksustamine. Üsna detailselt kaardistati ka mõisahoove ja suuremaid külasid ning prooviti paika panna mõisate piire. Hajakülad ja metsade piirid on kaartidel ebatäpsed (*Tomson 2013*). Mitmed Rootsi ajal koostatud kaardid Liivimaast Saaremaad ei kujuta.

Rootsi aja maamõõtmiste tulemusi kasutas oma Liivimaa atlase koostamisel Eesti päritoluga Ludwig August Mellin. 1798. aastal valminud atlas koosneb Liivimaa üldkaardist ja 14 kreisikaardist (*Varep 1960*). Üks kreisikaartidest kujutab Saaremaad koos kihelkonnapiiridega (joonis 2). Lisaks on kaardile peale kantud veel linnad, mõisad, külad, pastoraadid, kirikud, vesiveskid, põletusahjud, sadamad, veealused kivid, pastoraadi piirid, teedevõrk, maanteed, vetevõrk ja rannajoon (*Rahvusarhiivi kaardikogu*).

Joonis 2. 1798. aastal ilmunud Mellini atlase kreisikaart Saaremaa (*Die Provinz Oesel*) kohta, millel on Valjala kihelkonna aladel umbes 70 kohanime (*allikas: Rahvusarhiivi kaardikogu*).

Valjala kihelkonna kohanimed on Saaremaa kreisikaardil ligikaudu 70. Kohanimed on kaardil saksakeelsed, kuid kolmele mõisale on lisaks saksakeelsele nimele juurde kirjutatud ka eestipärasem nimi. Need eestikeelsed nimed on Lõna M. (sks *Köln*), Sassi M. (sks *Kabbil*) ja Lechtmetsa M. (sks *Sakla*). Sakla mõisale nimi *Lechtmetsa* ei kinnistunud ning hilisemates allikates kannab mõis ikka Sakla nime, küll aga kinnistus mõisatele nimed Sassi ja Lööne. Mellini atlase kaartide puuduseks on täpse geodeetilise aluse puudumine (*Varep 1960*).

just kasutusele võetud triangulatsiooni abil. Kui selgus, et Mellini Liivimaa atlas on vähese geomeetrilise täpsusega, anti Wilhelm Struvele ja Carl Gottlieb Ruckerile ülesanne rajada triangulatsioonivõrk ning koostada selle põhjal uus geodeetiline alusel põhinev Liivimaa atlas. Kahekümne aasta töö tulemusena valmis 1839. aastal Liivimaa kaart kuuel lehel, kus küll Saaremaa ei kujutata veendumusel, et Mellini atlas on sealkohal piisavalt täpne (*Potter, Treikelder 2011*). Kaks aastat pärast uue Liivimaa atlase valmimist lõpetas Theodor Friedrich Schubert Läänemere triangulatsioonivõrgu loomise, mis ühendas ka Saaremaa triangulatsioonivõrku (*Tartu Observatooriumi Virtuaalne Muuseum 2013*).

1.4 XIX sajandi II poolest kuni 1990. aastani ilmunud kaardid

Suurem osa Eesti kaartidest pärinebki just 19. sajandist ja 20. sajandi algusest (*Rahvusarhiivi kaardikogu 2013*), kuna siis algas Eesti- ja Liivimaal geodeetiliselt põhitud topograafiline mõõdistamine (*Potter, Treikelder 2011*). Topomõõdistuste tulemusena valmisid kolmeverstalised ehk mõõtkavas 1:126 000 kaardid (joonis 4), mille 26 Eesti ala kohta käivat kaarti trükiti 1860. aastal. Need kaardid olid esimesed omataolised Eestis (*Varep 1960*). Kohanimed on kaardil vene tähestiku tähtedega ning nende ümberkirjutamine on toimunud saksakeelsete nimede transkribeerimisel ehk täht-tähelt ümberkirjutamisel. Nii näiteks on saksakeelne kohanimi *Neu Löwel* (eesti keeles *Uue-Lõve*) kirjutatud kaardile kujul *Heй Лeвeль*. Teine võimalus oleks olnud kasutada kohanimede transliteratsiooni ehk tähenduslikku tõlkimist. Teades, et saksakeelne sõna *neu* tähendab eesti keeles *uus*, oleks kohanime translitereerimise korral ka vene keeles antud see tähendus edasi sõnaga *новый*.

1894. aastal ehk 39 aastat hiljem esimesest topograafilisest mõõdistamisest alustati topograafilise põhikaardistamisega, mille tulemusena valmis Eesti ala kohta umbes 430 nn üheverstast kaarti mõõtkavas 1:42 000. Valminud kaardid olid varasematest detailsemad ja kasulikud Vene sõjaväele. Kaartide puuduseks võib lugeda vähest generaliseeritust, mis muutis nende lugemise raskeks (*Potter, Treikelder 2011*). Kohanimede arvu poolest on verstased kaardid rikkalikumad kui kolmeverstased, küll aga on osad raskemini arudaadavad. Näiteks Valjala kihelkonna kohanimedest *Epu* (Jööri), mis ei sarnane tegeliku nimega. Kohanimede kirjutamisel ei kasutata ka ainult

kirillitsat ning sisse tuuakse ladina tähestiku tähed, näiteks *Теня* (Tõnija), *Сиуксаре* (Siiksaare) ja *Полымз. МАемойза* (Mäe mõis).

Joonis 4. Väljavõte 3-verstasest kaardist (allikas: *Rahvusarhiivi kaardikogu*).

Antud ajajärgul, 1859. aastal ilmus ka esimene eestikeelsete kohanimedega atlas “Maa kaardi-ramat” (*Varep 1960*). Vajadus atlase järele tekkis koolides, kus õpetati kohanimekeskset geograafiat, ning ühiskonnas üldse, kuna nädalas mitu korda ilmus ajaleht välismaa uudistega ning kaart aitas inimestel sündmuste toimumise asukohast paremini aru saada (*Regio 2009*). Saaremaa (*Saare-ma*) kohanimedest on kaardile kantud 14, nende seas ka Valjala (*Waljalla*).

1.5 Nüüdisaja kaardid

Nüüdisaja kaarte iseloomustab range matemaatiline alus ning põhiliseks kaartide koostamise vahendiks on arvuti koos sobiva tarkvaraga (*Korppa 2006*). Paberkaardi kõrval on suurema tähtsuse omandanud interaktiivsed kaardid ja kaartide tootmine erinevatele seadmetele (GPS, telefon, arvuti). Vanade kaartide puhul on saanud tähtsaks nende digiteerimine ja kättesaadavaks muutmise Internetis. Ainuüksi Rahvusarhiivi kaardikogus on ligikaudu 28 000 digiteeritud kaarti.

2. Saaremaa kohanimed

Kohanimed ehk toponüümid on inimeste poolt geograafilistele objektide antud nimed ning enim kohanimesid on piirkonnas, kus inimene aktiivsemalt tegutseb (*Pajusalu jt 2009*). Kohanimed kaovad ajapikku sealt, kus inimene enam ei tegutse, see tähendab side inimese ja koha vahel katkeb (*Tammemägi 2011; Pajusalu jt 2002*). Seega kohanimede esinemine kaardil tähendab asustatud piirkonda ning võimalik on asustuse uurimine kohanimede põhjal.

Keeleliselt on Saaremaa kohanimed põhjalikult uuritud Marja Kallasmaa, kellel valmis 1996. aastal 528-leheküljeline teos “Saaremaa kohanimed I”. Teoses uuritakse kohanimesid traditsioonilisel viisil ehk selgitatakse välja nime päritolu ja kujunemislugu ning proovitakse nime seostada keele muude elementidega, näiteks apellatiivide ehk üldnimedega – Mäe mõis paikneb mäe otsas. Samale raamatule ilmus 2000. aastal jätk “Saaremaa kohanimed II”, kus tehakse kokkuvõtvaid järeldusi kohanimede keelelise poole pealt (häälikumuutused, Saaremaa kohanimede struktuur ja osad).

Lisaks traditsioonilisele kohanimede uurimisele võib kohanimesid uurida diakroonilise meetodiga. Diakrooniline meetod toetub nähtuste ajalisele järjestikkusele ning seeläbi uuritakse kohanimede tekkimist, muutumist ja kadumist, kasutades allikmaterjale võimalikult varasest ajast alates. (*Pajusalu jt 2009*)

2.1 Kohanimede tekkimine

Eestis on omavahel tihedalt seotud isiku- ja kohanimede kujunemine: kohanimed on tekkinud isikunimedest ja vastupidi (*Päll 2010*). Isikunimede põhjal kujunenud kohanimed võivad olla muistsed eesti isikunimed ja vanad laennimed, laennimed ehk ristiusunimed, mõisnike perekonnanimed ja eestlaste perekonnanimed (*Kallasmaa 2000; Pall 1977*). Saaremaale on eriti omane kohanimede pärinemine isikunimedest ning ülejäänud Eestist eristab Saaremaa kohanimesid pärinemine eri keeltest (*Kallasmaa 1996*). Võõrvõimude poolt pandud kohanimest on ajapikku kujunenud osa meie keelest ning sel juhul ei hakata nime tema võõra päritolu tõttu muutma (*Erelt jt 1993*). Saaremaal valitsenud võõrvõimudest (Saksa, Taani, Rootsi ja Vene aeg) on enim kohanimesid alamsaksa keele ning vähemal määral ka rootsi keele

mõjutustega (*Kallasmaa 1996*). Vene keele mõju on väike, kuna toleaegete kaartide koostamisel ei antud asulatele mitte vene nimesid, vaid saksakeelsed kohanimed kirjutati lihtsalt ümber vene tähestiku tähtedega ehk transkribeeriti.

Enamasti on kohanime ja objekti vahel valitsenud seos või valitseb siiani ehk lingvistiliselt öeldes – kohanimi on motiveeritud. Kohanimi võib viidata ka, mis on inimestele looduses silmapaistev. Näiteks Lääne-Eesti tasasel maastikul esineb kohanimedes palju liigisõna *mägi*. (*Kallasmaa 2000*)

2.2 Kohanimede struktuur

Kohanimede struktuuri saab iseloomustada kahel moel: diakrooniliselt ja sünkrooniliselt.

Valdek Palli põhimõtetel jaotatakse kohanimedid diakroonilisel viisil, mille puhul kohanimi koosneb determinandist ehk põhisonast ja atribuudist ehk täiendosast. Determinant on kohanime see osa, mis määrab tolle liigi (näiteks Valjala alevik, Kalli küla), ning atribuut see, mis eristab objekti teistest (näiteks Põlluküla ja Väljaküla). Nagu kõikide Eesti kohanimede puhul nii ka Saaremaa kohanimed kirjutatakse nii, et atribuudile järgneb determinant. Valjala kihelkonna saksakeelsete kohanimede puhul kehtis samuti selline kirjutusviis (näiteks *Könno Dorf* ehk Kõnnu küla, *Koggul Hof* ehk Kogula mõis). Praegusel kujul on aga suurem osa nimesid determinandita (näiteks Jursi, Kõriska, Jööri) ning sellisel juhul nimetatakse kohanime elliptiliseks. (*Pajusalu jt 2009*)

Henn Saari välja töötatud sünkrooniline jaotus on diakroonilise sarnane, kuid kasutatakse teistsuguseid termineid: liigisõna (determinant) ja unikaalosa (atribuut). Unikaalosa koosneb omakorda veel nimetuumast ja hargtäiendist (*Pajusalu jt 2009*). Nime tuum on näiteks *Jursi* ja hargtäiendiga kohanimi *Uue-Jursi* ja *Vana-Jursi*.

2.3 Muutused kohanimedes

Muutused kohanimede kirjapildis võivad olla põhjustatud mitmetest faktoritest. Pajusalu ja teised (2009) toovad siinkohal välja neli peamist kohanimede muutusi tingivat asjaolu:

- 1) häälikumuutused murdes kirjutatud kohanimede puhul – näiteks läänemurdes kohanimi *Uielöve* on normitud kujul *Uue-Löve*;
- 2) ebareeglipärased nimede lühenemised – esineb kohalike elanike poolt kohanime suupärasemaks muutmisel;
- 3) rahva- või kantseleietümoloogia – esimene tähendab võõrkeelse nime kasutusele võtmist, teadmata selle tegelikku tähendust (näiteks baltisaksa sõnast *Denkelbuch*, mis tähendab taskuraamatut või märkmikku, sai eesti keeles tähenduse *tengelpung* ehk rahakott (*Eesti Keele Instituut 2013*)); kantseleietümoloogia tähendab, et moonutuse kohanimel tekitab asjatundmatu ametnik, teadur või keegi kolmas, lastes teadmatusel tingituna käibele vormiliselt “usutavama” nime (näiteks 1990. aasta Moskvas trükitud venekeelsele kaardile on Eesti kohanimi *Vätta nina* tagasi eesti keelde tõlgituna *Vetelanina*);
- 4) võõrkeelte mõjud – Saaremaa kohanimed on olnud vähemal või rohkemal määral mõjutatud seal vahetunud võõrvõimudest: Saksa ordu aeg (1227-1559), Taani aeg (1559-1645), Rootsi aeg (1645-1710), Vene aeg (1710-1917) (*Saaremaa 1934*) ja Nõukogude Liidu aeg (1940-1991). Näiteks võib tuua Valjala mõisa Uue-Löve nime muutumise läbi aegade: *Ny Löwell* (1704. aastal ehk Rootsi ajal) → *Neu Löwel* (1798. aastal ehk Vene ajal) → *Heй Лeвeль* (1894-1915 ehk Nõukogude Liidu ajal). Üldjoontes on nimi jäänud samaks, kuid igal keelel on olnud nime kujule väiksemaid mõjusid.

2.4 Kohanimede tõlkimine ja ümberkirjutus

Kohanime tõlkimine on võimalik juhul, kui tõlgitavas keeles on võõrnimele vaste olemas. Tõlkimisviise on kaks: ennisvormitõlge ja pragmaatiline tõlge. Esimesel juhul võetakse arvesse, et kohanimi on tekkinud kindla tähendusega sõnast ning seejärel tõlgitakse selle sõna tähendus vastavasse keelde. Näiteks nimi *Karjamaa*, mis on kokku liidetud kahest sõnast *karja+maa* ning ingliskeeles oleks nimi *Oatland*. Teisel juhul on tõlgitavus teksti mitte sõnade omadus, mis tähendab seda, et võimalusel nime kuju äratuntavuse huvides säilitatakse. (*Erelt jt 1993*)

Kohanimedele ümberkirjutus tähendab nime translitereerimist või transkriptsiooni. Translitereerimine tähendab täht-tähelt nime ümberkirjutust teise tähestiku vastavate tähtedega (näiteks *Ure* ja *Vpe*). Transkriptsioon tähendab üldjoontes sama, kuid ümberkirjutamisel kasutatakse vaid neid kirjamärke, mis on olemas teises tähestikus (*Erelt jt 1993*). Sellisel juhul võib kohanimi kaotada oma algse kuju. Nii näiteks on Valjala kihelkonna Lööne mõisa saksakeelne nimi *Köln* transkribeeritud vene keelde kui *Кельнь*. Kirjutades kohanime tagasi ladina tähtedega oleks nimi juba *Keln*.

Üldiselt loetakse kohanime eesmärki täidetuks, kui teistesse keeltesse liikumisel säilitab ta oma kuju. Kuju säilimine on oluline äratuntavuse seisukohtast: kui tõlgitud kohanimi on liiga erinev algsest kohanimest, siis ei pruugi koht enam teatmeallikates äratuntav olla. (*Erelt jt 1993*)

2.5 Kohanimede keeleline päritolu kaartidel

1917. aastani eksisteeris haldusjaotusena Eestimaa ja Liivimaa. Saaremaa kuulus Liivimaa alla ning sealsed kohanimed olid ladina-, saksa-, poola-, rootsi- ja venekeelsed (*Potter, Treikelder 2011*). Liivimaa kohanimed võivad leida varase aja kaartidel, teadusliku kartograafia algusaastate kaartidel, 19. sajandi I poolel ilmunud kaartidel ning suuremal osal kaartidest vahemikus 19. sajandi II pool kuni aasta 1990.

Pärast aastat 1917 liideti Eesti- ja Liivimaa alad Venemaaga (*Varep 1960*) ning kohanimed hakati kirjutama kirillitsas. Vene aja kohanimed võivad leida 19. sajandi II poolest kuni 1990. aastani ning nüüdisaja kaartide algusaastal.

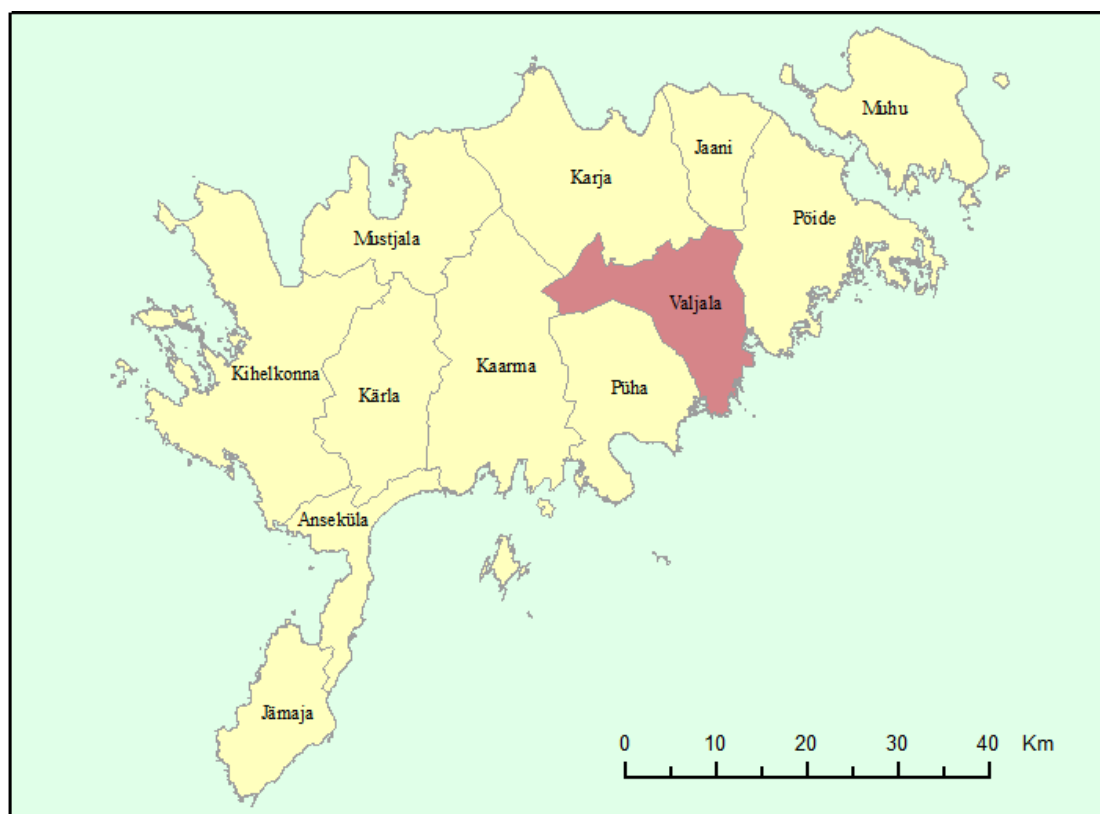
Esimene eestikeelsete kohanimedega atlas ilmus 1859 (*Regio 2009*) ning eesti keeles kehtib reegel: kohanimed kirjutage häälduse järgi. Nimede normimise seisukohalt on nüüdseks jõutud riikidevahelisele kokkuleppele, et rahvuslik nimi on ühtlasi ka rahvusvaheline nimi (*Erelt jt 1993*).

3. Andmed ja meetodika

3.1 Uurimisala valik ja üldiseloostus

Käesolev uurimistöö käsitleb Saare maakonnas asuvat Valjala kihelkonda. Uuritavaks piirkonnaks valiti Valjala kihelkond tema kunagise tugevuse ja ajaloolise tähtsuse tõttu. Nimelt tähistab Valjala maalinna langemine ristsõjas 1227. aastal sõja lõppu (*Saaremaa 1934*). Lisaks on piirkond autorile sünnikohaks ning töö koostamine võimaldas Valjala ajaloolist külge geograafilises võtmes tundma õppida.

1920. aastateni kehtis Saaremaal nagu ka ülejäänud Eestis kihelkondlik jaotus. Saaremaa jagunes 13 kihelkonnaks: Anseküla, Jaani, Jämaja, Kaarma, Karja, Kihelkonna, Kärla, Muhu, Mustjala, Põide, Püha, Ruhnu ja Valjala (*Eesti mõisaportaal 2013*). Valjala kihelkond paiknes Saaremaa kesk- ja lõunaosas, olles naaberkihelkonnaks Püha, Kaarma, Karja, Jaani ja Põide kihelkonnale (joonis 5).

Joonis 5. Valjala kihelkonna paiknemine Saaremaal. Aluskaart: Eesti Keele Instituudi kihelkonnapiiride töörühma versioon 2012.

Saaremaa asulastiku liigitavad koguteose “Saaremaa” (1934) autorid kaheks: rannikuasustus ja sisemaa-asustus. Rannikuasustuse all ei peeta silmas mitte ainult vahetult ranna ääres paiknevaid asulaid, vaid üldse rannikumaastikul paiknevaid asulaid, mis võivad ulatuda mitme kilomeetri kaugusele sisemaa suunas. Valjala kihelkonna puhul piir ranniku- ja sisemaa-asustuse vahel väga hästi välja ei joonistu, kuna asustus moodustab üsna ühtlase võrgustiku. Küll aga on mõlemal piirkonnal olemas oma keskus – sisemaal Valjala alevik ning rannaalal Siiksaare küla. Kihelkonna hõredamalt asustatud alad paiknevad loodeosas ning Haeska ümbruses (*Saaremaa 1934*), kuid üldiselt moodustab asustus tiheda võrgustiku. Põhjuseks võib olla rohkete mõisate olemasolu. Mõisaid, mis olid enne valdade tekkimist tähtsateks majanduslikeks ja halduslikeks keskusteks, on Valjala kihelkonnas Eesti Ajalooarhiivi 1994. aastal koostatud teose “Eesti mõisad” andmetel läbi aegade olnud kokku 27. Kõigist mõisatest on 21 peamõisad ning kuus kõrvalmõisad: Valjala kirikumõis, Aruste, Haeska, Jursi (kõrvalmõisad Salu, Vanakõrtsi, Viita ja Villemi), Jõgise, Jööri, Kalli, Kogula (kõrvalmõis Võisa), Lilbi, Lööne, Mäe, Rahu, Rääpsu, Röösa, Sassi, Sakla, Uue-Lõve, Vana-Lõve ja Võhksa (kõrvalmõis Turja).

Praegune Valjala vald katab kunagistest Valjala kihelkonna maadest 90%. Kaotatud maadest suurim on Haeska koos ümbritsevate maadega, mis kuulub alates aastast 1982 Pihtla vallale (*Pao 1999*), ning väiksemaid asustuseta alasid piiri äärest on samuti liidetud teiste valdadega. Valjala vallaga on liidetud kunagise Püha kihelkonna mõis Võhksa. Hetkel on Valjala vallas üks alevik ja 32 küla (*Valjala 2013*).

Uurimisel Valjala kihelkonna asustustust ja kohanimetid on lähtunud joonisel 5 esitatud kihelkonna piiridest ehk uurimusse kaasati Haeska koos ümbritsevate aladega ning välja jäeti Võhksa.

3.2 Töös kasutatud kaardimaterjali otsimine ja allikad

Kaartide otsimisel väga palju kriteeriumeid ei seatud. Oluliseks peeti vaid, et asustuse muutuste jälgimiseks kasutatavad kaardid kataksid kogu uuritava ala ning et kaartide koostamise aasta oleks kindlaks määratud. Kaardid võisid olla nii üksikul lehel kui ka

kaardilehtedest koosneva koguna. Mõõtkava osas piiranguid ei seatud ning kihelkonna alade uurimine jätkus ka peale kihelkonnapiiride kadumist.

Töös kasutatud kaardimaterjal pärineb Rahvusrhiivi kaartide infosüsteemist, Maaameti ajalooliste kaartide kaardirakendusest ning muudest allikatest (teosed “Tabulae Livoniae” ja “25 aastat Valjala Piimaühingust seoses Valjala üldarenguga”). Metaandmed kõikide töös kasutatud kaartide kohta on koostamise aasta järgi lisas 1.

Rahvusrhiivi kaartide infosüsteem

Suurem osa töös kasutatud kaardimaterjalist pärineb Rahvusrhiivi kaartide infosüsteemist, mis haldab Ajalooarhiivi ja Riigiarhiivi ning on suurim ajalooliste kaartide kogu Eestis. Ajalooarhiivi dokumentide arv arvatakse olevat umbes 80 000, nendest digiteeritud kaartide arv on ligikaudu 28 000 (*Rahvusrhiivi kaardikogu 2013*). Tehes päringu kõikide Saaremaal kujutatavate kaartide kohta, on tulemuseks ligikaudu 11 300 kaarti.

Antud uurimistöö jaoks kaartide leidmiseks kasutati Rahvusrhiivi infosüsteemis kolme erinevat otsimistingimust: **1)** koostamisaja järgi, et leida kaarte Saaremaal valitsenud võõrvõimude (Saksa ordu, Taani, Rootsi ja Venemaa) aegadest; **2)** seades haldusüksuseks Liivimaa kubermang → Saare maakond ning **3)** seades haldusüksuseks Liivimaa kubermang → Saare maakond → Valjala kihelkond → valiti mõisa nimesid kordamööda. Kolmandat punkti kasutati just kohanimede muutuste uurimiseks, et leida allikmaterjale võimalikult varasest ajast.

Mellini atlas leiti infosüsteemist üles koostaja nime järgi.

Esimest otsimistingimust (kaardi koostamisaja järgi) kasutades olid tulemused järgmised:

Saksa ordu ajast, kelle võim kehtis Saaremaal 1227-1559, ei leitud ühtegi kaarti.

Taani aja valitsemisperiood kestis 1559-1645 ning sellest ajavahemikust leiti kokku kaheksa dokumenti. Viis nendest olid Eestimaa rootsiaegsete kaartide erinevad köited, kuid Saaremaa kuulus Liivimaa kubermangu ning nendel kaartidel Valjala kihelkonda ei leidu. Järgmine kaart oli aastast 1630 pealkirjaga “Karta över Estland, Livland och Kurland”, sarnaselt varem mainitud kaardile “Liefland och Estland” aastast 1690, ei kujutata ka sellel Liivimaa kaardil Saaremaad.

Rootsi võim kehtis Saaremaal 1645-1710 ning sellest ajast leiti kaarte kokku 1080, mida oli liiga palju ükshaaval läbi vaatamiseks ning otsingut kitsendati tingimusega: koht hierarhias → Eesti kuni 1917 → Liivimaa kubermang → Saaremaa. Tingimustele vastas kaks kaarti, millest üks 1704. aastal koostatud kaart sobis uurimusse. Teisel kaardil puudusid Valjala kihelkonna maadel kohanimed ning oli seetõttu antud uurimuse juures kasutu.

Vene aeg kestis 1710-1917 ning sellest ajavahemikust leiti kaarte kokku 33 148. Valikut kitsendati tingimusega: koht hierarhias → Eesti kuni 1917 → Liivimaa kubermang → Saare maakond → Valjala kihelkond. Kitsendamise tulemusena sõeluti Vene aja kaartidest välja 34 kaarti, millest uurimistöösse kasutamiseks sobisid 3-verstane kaart Saaremaa kohta kahel lehel, 1788. aastal koostatud mõisapiiridega kaart Valjala kihelkonna kohta ning 1790. aastal koostatud kaart mõisaalade kaupa 47 kaardilehega. Leiti ka 1-verstalise kaardi leidandmed, kuid Rahvusarhiivis nad digiteeritud kujul puuduvad.

Teist otsimistingimust (kaardid Saare maakonna kohta) kasutades olid tulemused järgmised:

Kaarte leiti kokku 107 ning seejärel kitsendati otsingut tingimusega “digiteeritud kaardid ainult”. Tulemusena leiti 47 kaarti, mille seas oli näiteks väiksemate alade kohta koostatud plaane, 1-verstaste kaartide lehti (mitte Valjala kohta) ja Mellini atlase kaardilehti. Töösse sobis 20. sajandi alguses koostatud kaart Saaremaa kohta, millel on kohanimed kirjutatud eestikeelsetena. Hiljem jäi kaart siiski analüüsist välja, kuna kohanimedede kuju muutumise analüüsi võeti sisse vaid need kaardid, millel kõikidest kohanimedest vähemalt üks oli kaardil kujutatud esimest korda.

Kolmandat otsimistingimust (kaardid mõisate kohta) kasutades olid tulemused järgmised:

Mõisate peale leiti kokku 182 kaarti, millest uurimistööse võeti neli. Leitnud kaartidest sobis vähe antud töös kasutamiseks, kuna kolmandat otsimistingimust kasutati eesmärgiga leida kohanimedede kohta veel varasemaid allikaid, kui oli praeguse seisuga kaartide loetelus. Varasemaid kaarte leiti Haeska (kaart 17. sajandi II poolest), Kogula (1787), Lööne (1702) ja Võhksa (1786) kohta.

Maa-ameti kaardirakenduse ajaloolised kaardid

Maa-ameti ajalooliste kaartide kaardirakenduses leidub erinevas määtkavas topograafilisi kaarte Nõukogude Liidu ajast. Sealsete kaartide hulgast kasutati 1-verstast aluskaarti (koostatud vahemikus 1894-1915) ning ajaloolist katastrikaarti ehk nn “lehmanahka” (1978-1989). Kaartide leidmiseks kasutati järgmisi otsimistingimusi: ajaloolised kaardid → Saare maakond → Valjala vald → määtkava 1-verstase kaardi puhul 1:42 000 ja ajaloolise katastrikaardi puhul 1:10 000.

Muud allikad

Ülejäänud kaks kasutatud kaarti pärinevad Tõnu Raidi kaardikogumikust “Tabulae Livoniae” ning teosest “25 aastat Valjala Piimaühingust seoses Valjala üldarenguga”, mille autoriteks Oskar Mäeniit ja Georg Lember.

Uurimistöös kasutati kokku 14 kaarti (lisa 1), millest varaseim on 17. sajandi II poolest kaart ehk pärineb Rootsi ajast (1645-1710). Mitmel Liivimaad kujutaval kaardil puudus Saaremaa ning olid seega antud uurimuse juures kasutatud. Varasemate aastate kohanimedele kohta leiduks andmeid vaku- ja personaalraamatutes ning hingeloendites, kuid antud töö piirnes siiski vaid ajalooliste kaartidega.

3.3 Asustusandmete märkimine kaartidelt

Asustusandmete ülesmärgimisel liigitati kaardil esinenud nimi kas mõisaks, külaks või taluks ning seejärel kanti kohanimi oma algsel kujul tabeli sellesse tulpas, millal vastav kaart koostati. Taludest märgiti alguses üles kõik, kuid hilisemas analüüsis ning andmete esitamisel kasutati vaid neid talusid, mis vaadeldava perioodi kaartide põhjal küladeks kujunesid. Seda seetõttu, et saada kinnitus või lükata ümber töös püstitatud hüpotees: rannikualadel hilisemal ajal kujuneneud asustuse tõttu on võimalik kaartidel jälgida sealsete külade teket.

Peale kaartide läbitöötamist ning kohanimedele ülesmärgimist jaotati asustusandmete tabel edasi kaheks: **1)** värvikoodidega tabel asustuse muutuste jälgimiseks (lisa 2) ning **2)** tabel kohanimedele kuju muutuste jälgimiseks (lisa 4).

3.4 Asustuse muutuste jälgimine

Asustuse muutuste jälgimiseks kasutati kokku seitset kaarti: mõisapiiridega kaardikogu kaheksa kaardiga aastast 1788, kaardikogu 47 kaardiga aastast 1790, Liivimaa atlase Saaremaad kujutav kaart aastast 1798, vahemikus 1855-1859 koostatud 3-verstane kaart, vahemikus 1894-1915 koostatud 1-verstaline kaart, Valjala ja ta ümbruse kaart aastast 1937 ning vahemikus 1978-1989 koostatud katastrikaart (lisa 1).

Asustuse muutuste jälgimiseks koostati kuus skeemi (lisa 3) värvikoodidega tabeli põhjal (lisa 2), kus võrreldi omavahel kahte kõrvuti olevate aastate tulpsid. Nii näiteks koostati asustust võrdlev kaart aastate 1788 ja 1790 ning 1790 ja 1798 kohta. Asustuse muutuste jälgimisel oli tähtis kas kohanime esinemine või puudumine kaardilt. Kohanimi tekib sinna, kus on asustus ning seega kohanimed tekkimine, kadumine ja püsimine iseloomustab asustuse muutuseid väga hästi.

Värvikoodide tõlgendamine tabelist toimus vastavalt leppemärkidele (leppemärgid on ära toodud lisa 3 skeemidel ning lisa 2 alguses). Valget värvi ruut tabelis tähendab, et kohanime kaardil ei esinenud ning nimi ilmub hilisema aasta kaardile või kohanimi on kaardilt kadunud (varasemalt oli kohanimi kaardil). Valge värviga kohanimi puudub ka skeemilt. Kohanimedest on skeemile kantud lihtsuse mõttes nimede praegune eestikeelne vaste.

Skeemide tegemiseks kasutati tarkvara ArcGIS 10, kus valmistati ette aluskaart, ning skeemide lõppviimistlus teostati tarkvara Adobe Illustrator 10 abil. Asustuse muutuste analüüsi teostati kuue valminud skeemi põhjal.

3.5 Kohanimede kuju muutuste jälgimine

Kuna Saaremaa kohanimed on keeleliselt väga põhjalikult Marja Kallasmaa poolt uuritud, otsustati antud uurimistöös vaadelda Valjala kohanimed kuju säilimist. Prooviti tõestada hüpoteesi: Valjala kihelkonna kohanimed unikaalosa on säilinud äratuntaval kujul, vaatamata võõrvõimude mõjutustest kohanimed kujule. Selleks eeldati, et kehtivad järgmised tingimused: **1)** kohanimi täidab oma eesmärgi ehk nime

kirjutamisel ühest keelest teise ta kuju säilib ja 2) võõrvõimude poolt pandud kohanimest võib saada meie keele osa ning kohanime ei hakata ainult võõra päritolu tõttu muutma.

Kohanimedede kuju muutuste jälgimisel kasutati kokku 13 kaarti: lisaks asustuse muutuste jälgimiseks kasutatavatele kaartidele ka 17. sajandi II poole kaarti Haeska kohta, 1702. aasta Lööne kaarti, 1704. aastal koostatud kaarti Lääne-Eesti aladest, Liivimaa 1774. aasta kaarti, 1786. aasta Võhksa kaarti ning 1787. aasta kaarti Kogula kohta (lisa 1).

Kohanimedede kuju muutuseid jälgiti mõisate, külade ja küladeks teisenenud talude kaupa. Andmetabelist (lisa 4) sõeluti välja iga kohanime kohta kaart, millele vastav nimi esimesena ilmub. Küladeks teisenenud talude puhul võeti analüüsi esimest korda külanäime kaardile märgitud vastava koha nimi. Analüüsist jäeti välja need asulate nimed, mille eestikeelse vaste leidmiseks kasutas antud töö autor Maa-ameti aadressiandmete rakendust või nime võõrkeelse kuju transkriptsiooni. Näiteks jäeti uurimusest kõrvale esmakordselt 1-verstasele kaardile ilmunud kohanime *Козунэ*. Praegu Valjalas sellist kohanime enam ei ole, ka Maa-ameti aadressiandmete kaardirakenduses mitte ning siis anti nimele eestikeelne vaste *Kosine*, kasutades nime ümberkirjutamisel transkriptsiooni. Selline viis aga ei võimalda kohanime kuju muutust kaardil jälgida.

Analüüsis võrreldi kohanime esialgse kuju unikaalosa kohanime praeguse eestikeelse vastega. Kõrvale jäid kõikide vahepealsete aastate kohanimed, kuna kui nime esimene kuju erineb viimasest, siis järelikult vahepealsetel aastatel eespool püstitatud kaks eeldust ei kehti. Võrdlemisel pandi rõhku ka hääldusele, kuna eesti keeles kehtib reegel, et nimi kirjutatakse häälduse järgi. Seejärel jagati kõik kohanimed kolme rühma: tundmatuseni muutunud kohanimed, osaliselt kuju muutnud kohanimed ning samasugused kohanimed (lisa 4). Kohanimedede kuju muutuste analüüs ei pretendeeri korrektseks lingvistiliseks analüüsiks, vaid tähtsaks peetigi just kohanime äratuntavuse uurimist.

Tulemuste visualiseerimiseks koostati skeem, mille aluskaart valmistati ette tarkvaraga ArcGIS 10 ning lõppviimistlus teostati Adobe Illustrator abiga. Kohanimedest on skeemile kantud lihtsuse mõttes nimede praegune eestikeelne vaste.

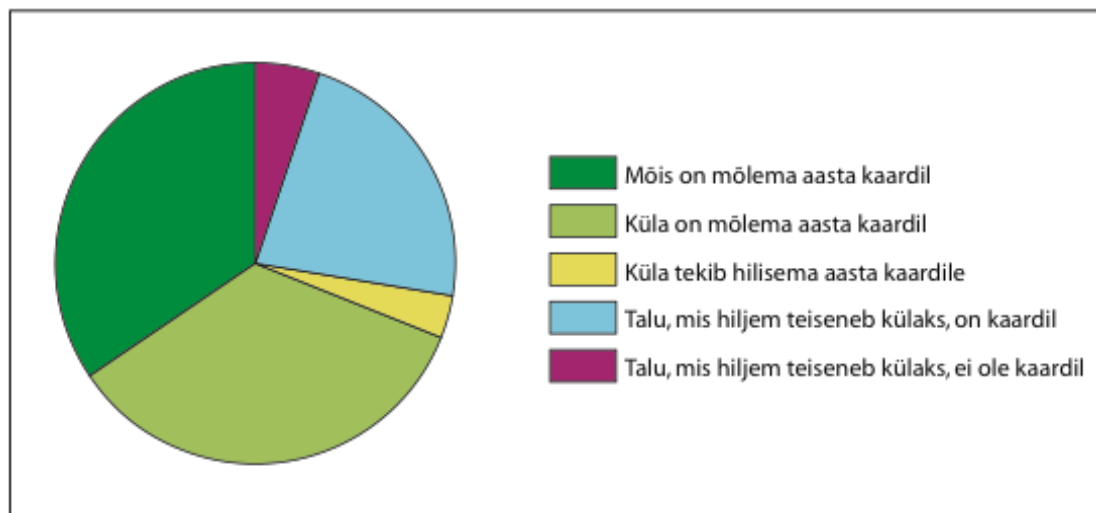
4. Tulemused ja arutelu

4.1 Asustuse muutuste jälgimine kaardipaaride kaupa

Aastate omavaheliseks võrdlemiseks koostatud kuus skeemi asuvad lisas number 3.

Võrreldavad aastad: 1788 ja 1790

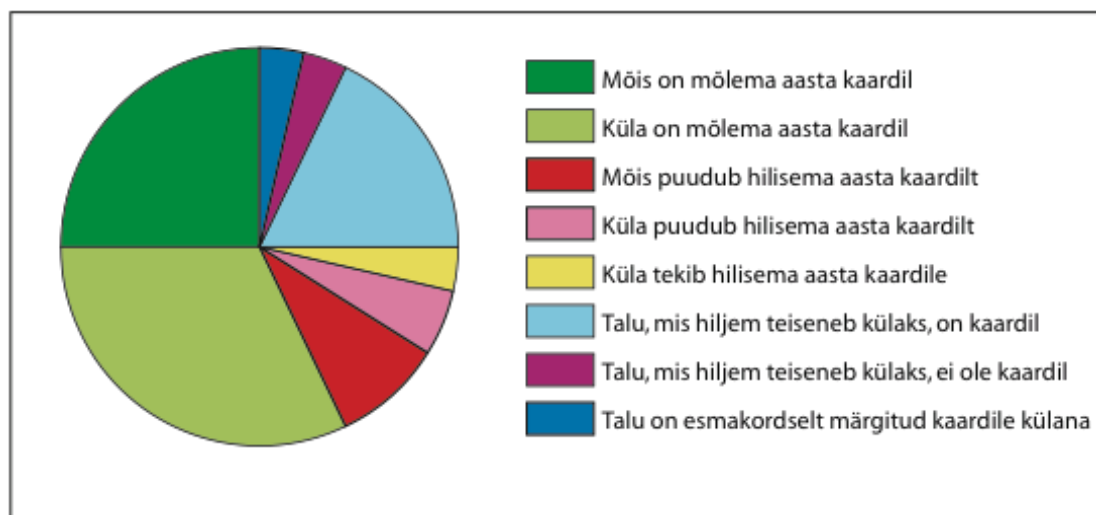
Mõlemad kaardid on Vene ajast (1710-1917), kuid kohanimed on enamasti saksakeelsed. Kaartide koostamise vahe on ainult kaks aastat ning seetõttu on muutused asustuses küllaltki väikesed, kuid siiski mitte päris olematud (joonis 6). Suurema osakaalu moodustab muutumatu seis asustuses: mõis/küla on mõlema aasta kaardil ning talu on kaardil, millest hiljem tekib küla. Muutus toimub kahe küla kaardile ilmumise näol (Jööri ja Turja küla) ning kolmel juhul puudub 1790. aasta kaardilt talu, mis hiljem teiseneb külaks (Rähni, Ukri ja Rahu küla). 1788. aasta kaardile olid nende kolme talu kohanimed kantud.

Joonis 6. Asustuse muutused 1788. ja 1790. aasta kaartide põhjal.

Võrreldavad aastad: 1790 ja 1798

Omavahel võrreldakse 1790. aasta kaardikogu ning Mellini Liivimaa atlase Saaremaa kreisikaarti. Umbes kolm neljandikku moodustab muutumatu seis asustuses (joonis 7): mõis/küla on mõlema aasta kaardil ning kaardil on talu, mis hiljem teiseneb külaks. Küll aga muutub mõisate arv kaardil märgatavalt. Nimelt viit mõisa Liivimaa 1798. aastal ilmunud atlases ei kujutata (Rääpsu, Rahu, Lilbi, Väike-Röösa ning Uue-Jursi) ning Jõgise mõisa asemele ilmub Jõelega küla. Uue-Jursi kaob kaardilt seetõttu, et mõis liidetakse taas Vana-Jursiga. 1761. aastal jaotati Jursi mõis kahe venna vahel ning Jursi mõis jagunes Uue- ja Vana-Jursiks. 1791. aastal ühendati mõisad Jursi nime alla (*Saaremaa 1934*).

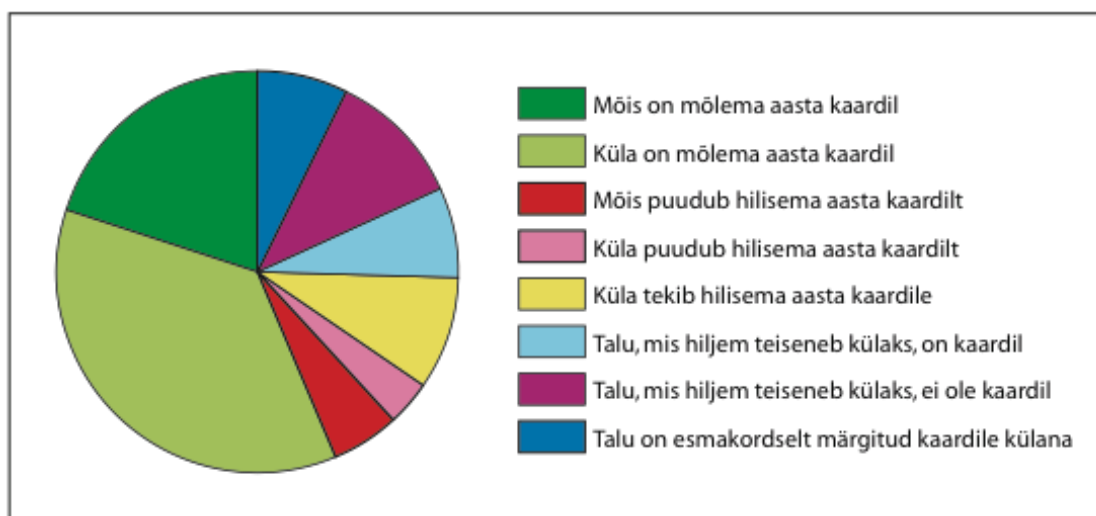

Joonis 7. Asustuse muutused 1790. ja 1798. aasta kaartide põhjal.

Kaartide võrdlemisel selgub ka, et 1798. aastal kaob kaardilt kaks hiljem külaks teisenevat talu (Tulgiste ja Vaidla) ning kaks talu on esmakordselt kaardile märgitud külana (Tursa ja Rannaküla). Talusid on kaardil kokku 10. Võrreldavatest kaartidest hiljem koostatud kaardilt kaob kolm küla (Jööri, Lööne, Jursi) ning juurde tekib kaks: juba varem mainitud Jõgise mõisa asemele tekkinud Jõelega küla ning Kungla küla (varasem Võhksa). Võiks oletada, et kuna kõik kolm kaardilt kadunud küla on sama nime all olemas mõisana, siis ei hakatud nime topelt kaardile panema, kuid see ei pea päris paika. Seda seetõttu, et näiteks Sakla ja Lööne on 1798. aasta kaardil nii küla kui ka mõisana.

Võrreldavad aastad: 1798 ja 1855-1859

Omavahel võrreldakse Mellini atlase kaarti ja 3-verstast kaarti. Kui varasematel aastatel oli külade ja mõisate osakaal enam-vähem võrdne, siis kõnealuste kaartide puhul on külad hakanud domineerima (liites kokku nii mõlemal kaardil esinenud külad kui ka külad, mis tekivad hilisema aasta kaardile) ning algsest mõisate hulgast 1788. aasta kaardi põhjal (20 mõisa) on nüüdseks alles jäänud 11 (joonis 8). Mõisaid on kas lihtsalt kaardipildist kadunud (Lilbi ja Rääpsu) või teel kadumise poole (Valjala pastoraat, Jursi ja Turja), see tähendab mõis puudub vahemikus 1855-1859 koostatud kaardilt. Palju on ka neid küladeks veel teisenemata talusid, mida kaardil ei kujutata (Veski Sakla kõrval, Ukri, Ure, Vilidu, Kuremaa, Kirbe). Küll aga on kasvanud talude arv, mis on esmakordselt vaadeldavate kaartide põhjal märgitud kaardile külana (Viira, Reiliko, Võhmaste, Rähni). 1790. aasta ja 1798. aasta kaartide võrdluses oli vastav arv kaks. Kaardidel on ka veel neli talu, mis on küladeks teisenemata.

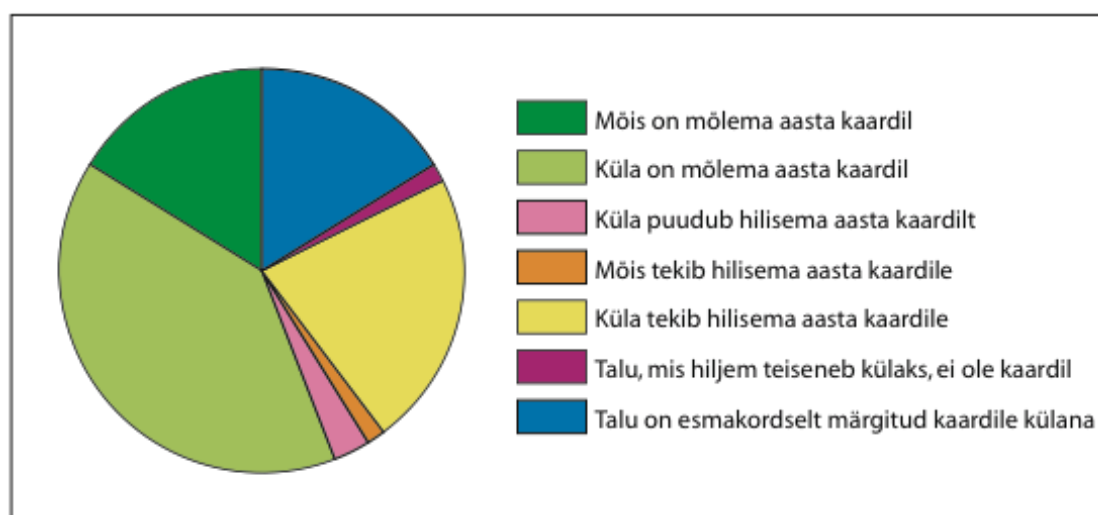
Joonis 8. Asustuse muutused 1798. ja 1855-1859 aasta kaartide põhjal.

Kaardil esineb ka üks märkimisväärne sisuline viga. Nimelt on Ranna (ka Rannaküla) märgitud Rõosa mõisast veidi lõuna poole ehk varasema Väike-Rõosa asukohale. Ranna tegelik asukoht on Kunnati lahe ääres Ukri ja Veski kõrval. Sinna aga on tekkinud küla nimega Rukla.

Võrreldavad aastad: 1855-1859 ja 1894-1915

Tegemist on Vene ajal koostatud 3-verstase ja 1-verstase kaartide omavahelise võrdlusega. Nende kaartide puhul tuleb eriti silmapaistvalt esile massiline uute külade ilmumine kaardile (joonis 9), seda nii küladeks teisenenud talude arvelt (Allika, Oesaare, Vaidla, Tulgiste, Veski Sakla kõrval, Veski Ukri kõrval, Ukri, Ure, Meltsi, Vilidu ja Kirbe), nende külade näol, mida varasematel kaartidel polnud üldse kujutatud (näiteks Aster, Lunni, Veimri, Veneküla) kui ka külade taasilmumisel kaardile (kadunud Lilbi mõisa asemel ilmub kaardile Lilbi küla). Vähe on neid külasid ja talusid, mis on kaardilt kadunud. Massiline külade ilmumine võib olla seotud 1-verstase kaardi koostamisel suurenenud kaardistustäpsusega.

1-verstasele kaardile ilmub taas 3-verstaselt kaardilt puudunud Jursi mõis.

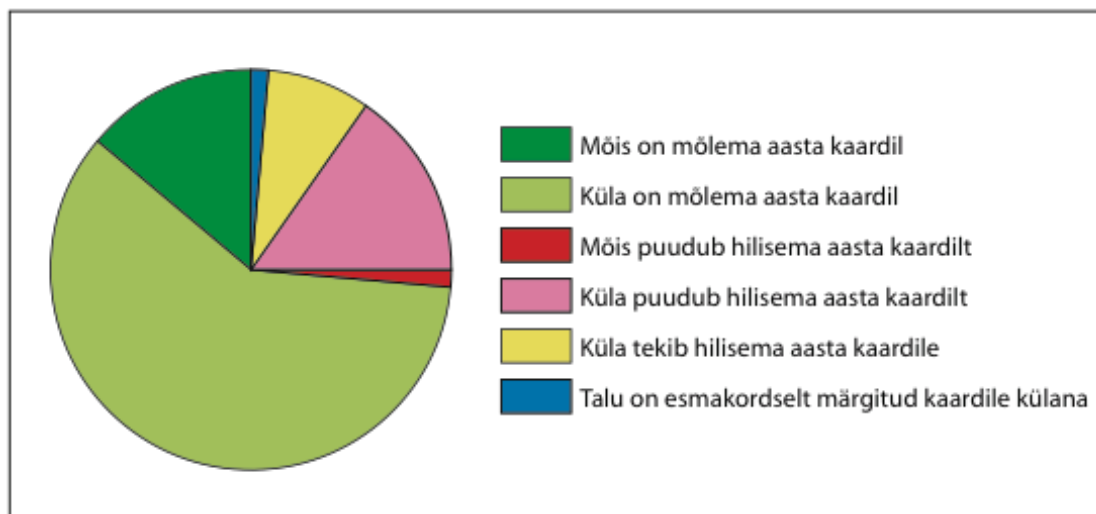

Joonis 9. Asustuse muutused 1855-1859 ja 1894-1915 aasta kaartide põhjal.

Võrreldavad aastad: 1894-1915 ja 1937

Omavahel võrreldakse 1-verstast ning Valjala Piimaühingu 25. sünnipäevaks valminud kaarti. Kuna 1-verstasele kaardile tekkis massiliselt uusi külasid juurde, siis nüüd moodustabki asustuse muutuste jälgimise diagrammil (joonis 10) üle poole külade osakaal. Lisaks jätkub uute külade ilmumine kaardile (näiteks Põllu, Männiku Sassi mõisa kõrval, Männiku Jõelega küla kõrval, Veeriku). Paljud külad tekkisid aga

vaid 1-verstasele kaardile ning 1937. aasta kaardil neid enam ei ole (näiteks Valila ja Kosine). Mõisate arv kukub üheteistkümnelt kümnele – kaardilt kaob Vanalõve mõis.

Joonis 10. Asustuse muutused 1894-1915 ja 1937. aasta kaartide põhjal.

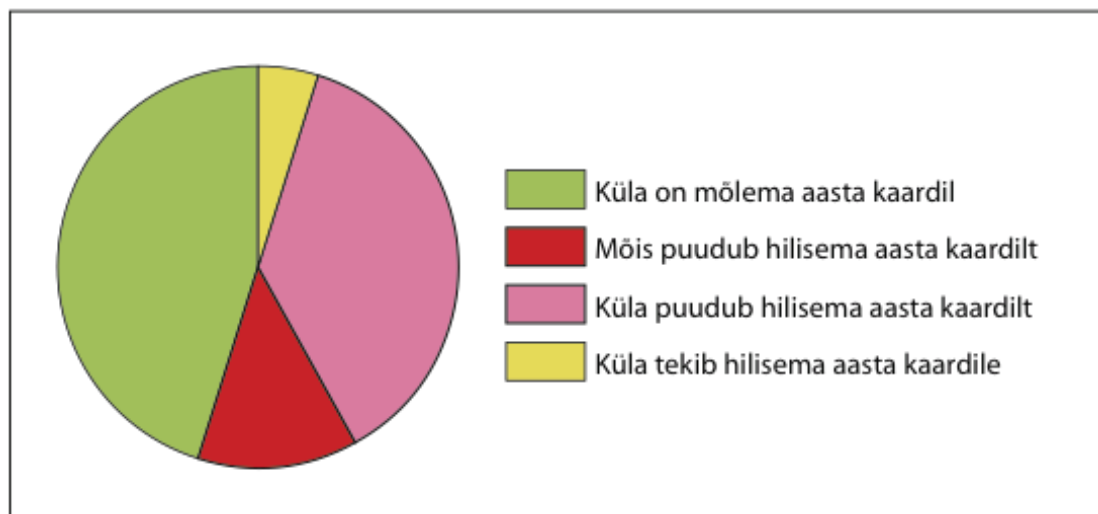
Võrreldavad aastad: 1937 ja 1978-1989

Võrdlust teostatakse Valjala Piimaühingu 25. sünnipäevaks koostatud kaardi ja mõõtkavas 1:10 000 oleva nõukogude kolhoosikaardi põhjal.

Kui 1855-1859 ja 1894-1915 aastatel valminud kaartide võrdlust iseloomustas massiline külade ilmumine kaardile, siis antud juhul on külade ilmumine väga tagasihoidlik – kaardile tekib kolme küla nimi, mis kõik on tekkinud mõisate asemele (Vanalõve, Väljaküla ja Röösa). Suure osakaaluga on külade kadumine ning mõisate täielik kadumine kaardilt (joonis 11). Külade kadumine kolhoosikaardilt ei pruugi aga tähendada küla täielikku kadumist, vaid suurema tõenäosusega on külad lihtsalt liitunud (näiteks Ure liidetakse Kogula külaga). Mõisate kadumise põhjuseks võib olla nende tähtsuse vähenemine, kuna tolleaegseteks keskuseks kujunesid kolhoosi ja sovhoosi majapidamised. Kaardilt kaob kaheksa mõisa ning kuuele nendest on mõisahoone lähedale juba varasemal ajal tekkinud samanimeline küla (Haeska, Lööne, Jööri, Jursi, Sakla ja Kungla ehk varasem Võhksa).

Kokku on vaatlusperioodi lõpuks Valjala kihelkonna aladel 31 küla (kaasa arvatud Valjala alevik), puudu on vaid Undimäe küla Valjala aleviku lähedalt ning Võrsna

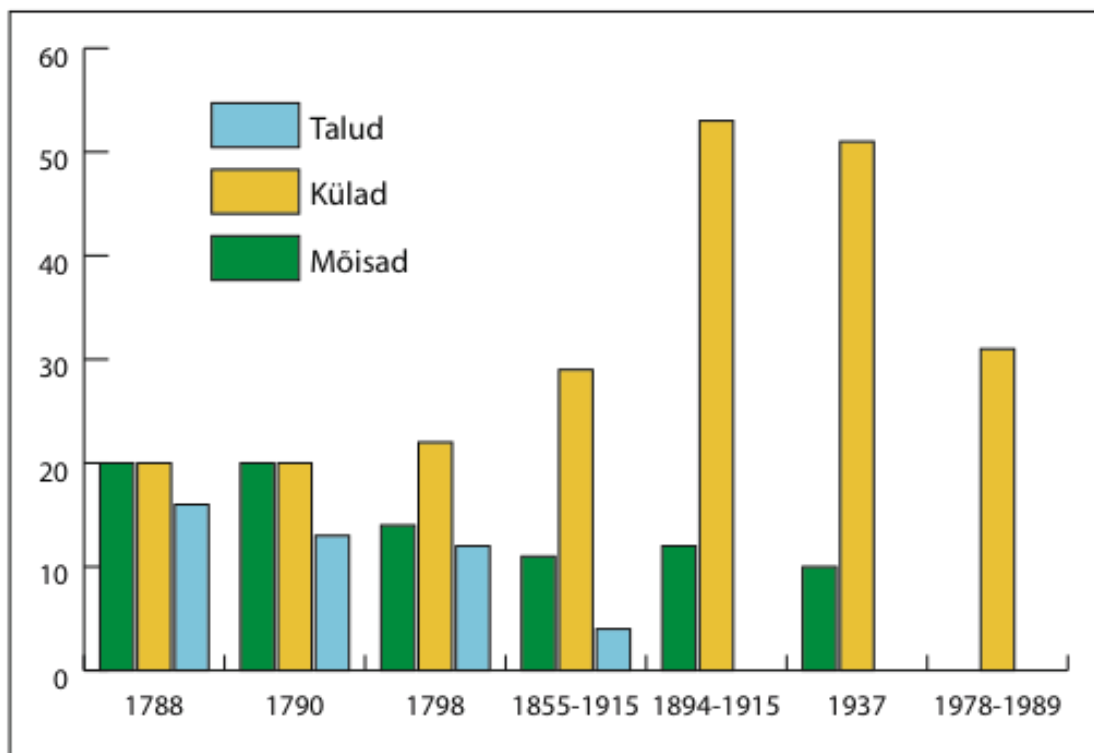
küla. Viimast antud töös ei käsitletagi, kuna ta jäi kihelkonna piiridest välja, kuuludes siis Püha kihelkonda.

Joonis 11. Asustuse muutused 1937. ja 1978-1989 aasta kaartide põhjal.

4.2 Muutused Valjala kihelkonna asustuses

Valjala kihelkonna asustus on töös kasutatud kaartide põhjal olnud küllaltki muutlik, seda eriti just külade arvu poolest. Kui hetkel on Valjala vallas 32 küla ja üks alevik, siis külade arvu maksimum on olnud 53 (joonis 12). Nii suur külade hulk 1894-1915 aastatel koostatud 1-verstasel kaardil tuleneb sellest, et kõik vaatluse all olevad talud on teisenenud küladeks ning Valjala kihelkonna keskossa tekkis suur hulk varasematel kaartidel mitte kujutatud külasid. 1-verstase kaardi suure mõõtkavaga külade järsku kasvu seostada ei saa, kuna võrdluses kasutatud kaartide hulgas esines ka kaarte mõõtkavaga 1:4000 ja 1:10 000. Küll aga suurenes 1-verstase kaardi puhul üleüldine kaardistamise täpsus. 1978-1989 aastatel koostatud katastrikaardil on külade arv taas märgatavalt kukkunud, põhjuseks ilmselt külade liitumine. Mõisate arvu järkjärguline vähenemine on seostatav nende tähtsuse vähenemisega.

Joonis 12. Valjala kihelkonna mõisate, külade ja talude arv asustuse analüüsis kasutatud kaartide koostamise aja järgi. Külade hulka on liidetud ka Valjala alevik ehk varasem Kiriku küla.

Valjala kihelkonnas oli vaadeldaval perioodil kokku 19 talu, mis ajapikku teisesid küladeks ning seetõttu kadusid kaartidelt taludena (joonis 12). Nendest kuus paiknevad vahetult ranna lähedal (Oesaare, Allika, Rähni, Viira, Ranna ja Ukri), neli rannast veidi kaugemal (Reiliko, Tulgiste, Veski Ukri kõrval ja Vaidla) ning ülejäänud üheksa kihelkonna keskosas ja Haeska ümbruses (Veski Sakla kõrval, Võhmaste, Ure, Mehitu, Meltsi, Vilidu, Tursa, Kirbe ja Kuremaa). Seega küladeks teisenenud talusid asub nii kihelkonna rannaaladel kui ka rohkem sisemaal. Üldiselt paiknevad küladeks teisenenud talud üsna hajusalt, rannaaladel rohkem kobardunult (joonis 13).

Joonis 13. Valjala kihelkonna püsivate ja ebapüsivate asustuste ning küladeks teisenenud talude paiknemine. Aluskaart: Eesti Keele Instituudi kihelkonnapiiride töörühma versioon 2012, teedekaart: Eesti Geograafia CD.

Tärniga kohanimi skeemil tähistab nime, mis esines kaartidel ainult võõrapärase kirjutusviisiga ning mille eestikeelse vaste leidmiseks kasutati Maa-ameti aadressiandmete rakendust (vaadati, kas praegu esineb seal talul, põllul või muul objektidel sarnast nime) või nime transkriptsiooni.

Valjala püsiv asustus, mis tähendab, et asula esines kas küla, mõisa või nii küla kui ka mõisana vähemalt kuuel asustuse muutuste jälgimiseks kasutatud seitsmest kaardist, on koondunud kihelkonna keskossa (joonis 13). Seda asjaolu võib seostada sealse

tihedama mõisate võrgustikuga, kuna püsivatest asulatest, mida oli kokku 24, koguni 15 kuulub Valjala kihelkonna mõisate nimekirja. Küll aga ei saa öelda, et püsiv asustus oleks koondunud just Valjala aleviku ümber. Pigem ongi tegu ühtse võrgustikuga, mille üks osa on ka Valjala praegune keskus – Valjala alevik. Tähele võib panna Valjala rannaäärseks keskuseks nimetatud Siiksaare ümber koondunud asulate – peamiselt küladeks teisenenud talude – kobarat. Kui koguteoseses “Saaremaa” (1934) viidati rannaasulate ja sisemaa-asulate ähmasele piirile, siis töö autorile tundub, et enne 1-verstase kaardi koostamist oli piir üsnagi märgatav (lisa 3 kaardid 1788 ja 1790, 1790 ja 1798, 1798 ja 1855-1859). Piir kulges mööda järgmiseid asulaid: Veski Sakla kõrval, Sakla, Veski Ukri kõrval, Ukri. Vanalõve kuulumine on hägune.

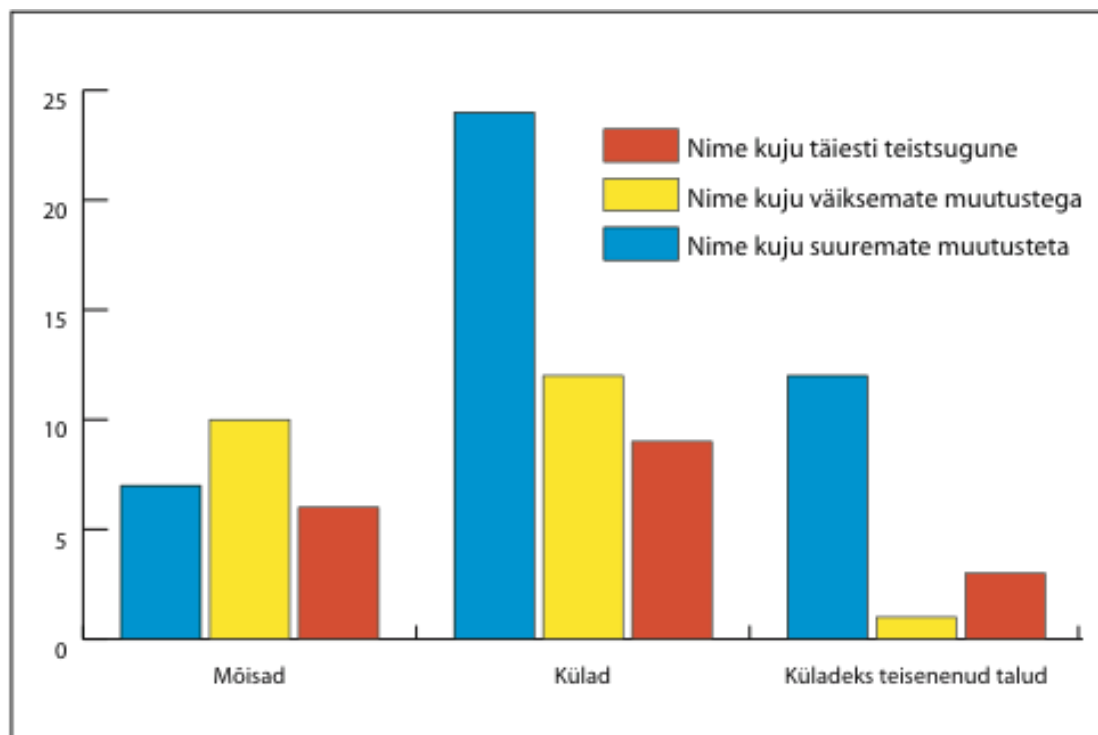
Valjala kihelkonna püsivate asulate vahel on palju ebapüsivaid asulaid, millest suurem osa on koondunud Valjala kihelkonna keskossa (joonis 13). Ebapüsiv asula tähendab, et asula nime esinemine kaartidel oli hüplik ning kohanimi ei olnud vähemalt kuuel asustuse muutuste jälgimiseks kasutatud seitsmest kaardist. Ebapüsivaid asulaid oli kokku 32. Küll aga ei pruugi asula ebapüsivus tähendada tema täielikku kadumist. Suurema tõenäosusega liideti küla lihtsalt teise külaga. Näiteks Haeska küla tekkis 1937. aasta kaardile Taki küla ning Selja ja Kordi talude liitumisel ning seega Taki küla kadus kaardilt.

4.3 Muutused Valjala kihelkonna kohanimede kujus

Valjala kihelkonna kohanimed oma praegusel kujul on väga sarnased ja äratuntavad vastavate kohanimedega ajaloolistel kaartidel (lisa 4). Kuna Valjala kihelkonna kaartidel esines vaadeldaval perioodil kohanimedid kolmes keeles (saksa, vene, eesti), siis võib öelda, et suurem osa kohanimedest täidab oma põhilist eesmärki: säilitada oma kuju ka teistesse keeltesse tõlkimisel.

Kõige enam on tundmatuseni muutunud kohanimedid külade seas (joonis 14). Näiteks praegune Kungla oli algselt 1788. aasta kaardil *Wexo Külla* (tuleneb Võhksa mõisa nimest), Kase oli 1-verstasel kaardil *Тропу* ja Kalju 1788. aasta saksakeelsel kaardil *Pachna Dorf*. Vähemal määral on muutunud mõisate ja küladeks teisenenud talude nimed. Näiteks Sassi mõis kandis 1704. aastal nime *Kabbel*. Tundmatuseni muutunud

kohanimed paiknevad hajusalt Valjala kihelkonna keskosas ja üksikud ka rannaaladel (joonis 15).

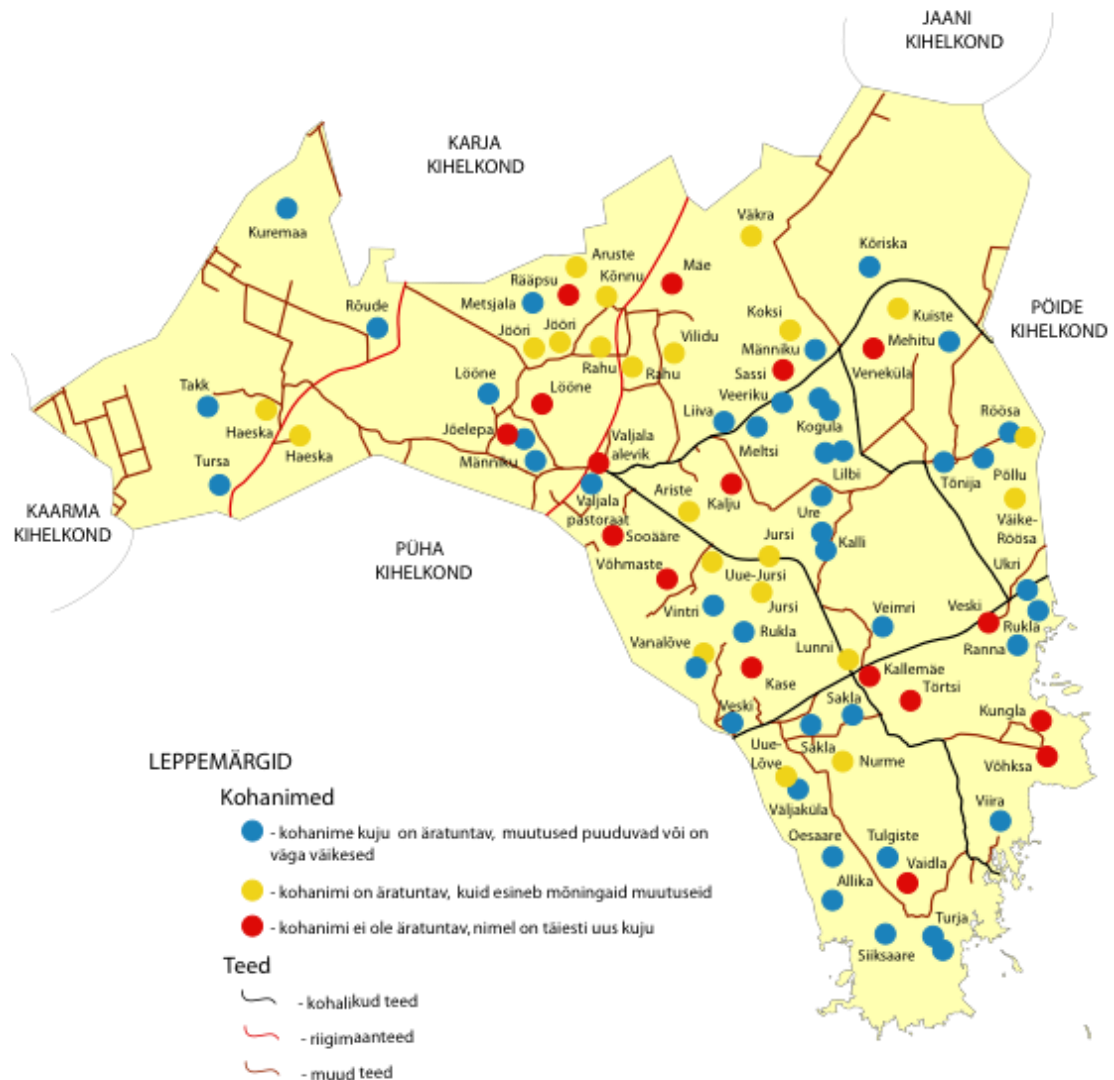

Joonis 14. Kohanimede kuju muutused Valjala kihelkonnas mõisate, külade ja küladeks teisenenud talude kaupa.

Suurim osa kohanimedest ajaloolistel kaartidel olid äratuntavad (joonis 14) ehk nime unikaalosa oli praeguse kohanimega täpselt samasugune või tähestikulistest iseärasustest tulenevalt kirjepilt veidi erinev, kuid välja hääldades kõlasid kohanimed Valjala praeguste vastavate kohanime sarnaselt. Väheste muutustega või täiesti muutumatul kujul kohanimed on koondunud rannaaladele ja kihelkonna keskosas (joonis 15).

Äratuntavad olid ka kohanimed, milles olid toimunud väiksemad muutused. Sellised kohanimed olid kobardunud Valjala kihelkonna põhja- ja lääneossa (joonis 15). Väiksemateks muutusteks loeti näiteks translitereerimise tõttu muutunud kohanime, kohanime muutustega täpitähtedes (näiteks ü → u). Näiteks kunagise Uue-Jursi mõisa nimi 1788. aasta kaardil kujul *Neu-Jürs Hof* ning teades, et *neu* tähendus eesti keeles

on uus. Ka nüüdses nimes u-tähega asendunud ü-täht ei seganud nimest arusaamist ning seega loeti nimi äratuntavaks.

Joonis 15. Valjala kihelkonna kohanime äratuntavuse skeem, kuhu on peale kantud nii mõisad, külad kui ka küladeks teisenenud talud. Aluskaart: Eesti Keele Instituudi kihelkonnapiiride tööühmaga versioon 2012, teedekaart: Eesti Geograafia CD.

Kokkuvõte

Käesoleva uurimistöö eesmärkideks oli jälgida muutusi Valjala kihelkonna asustuses erinevatel aastatel koostatud kaartide omavahelise võrdlemise teel ning tegeleda kohanimede äratuntavusega ehk võrrelda kuivõrd sarnased on kohanimed ajaloolistel kaartidel praeguse aja kohanimedega. Uurimise läbiviimiseks otsiti asustuse ja kohanimede uurimise jaoks ajaloolised kaardid. Uurimistöös kasutati kokku neljateistkümne erineva aasta kaarte alates 17. sajandi II poolest (Rootsi aeg) ning lõpetades vahemikus 1978-1989 koostatud kaardiga (Nõukogude Liidu aeg), seega kihelkonna alade uurimine jätkus ka peale kihelkonnapiiride kadumist. Kõikidelt kaartidelt märgiti andmetabelisse Valjala kihelkonna kohanimed. Enamus töös kasutatud kaarte oli olemas digitaalsel kujul.

Ajalooliste kaartide analüüsil selgus, et Valjala kihelkonnas on vaadeldaval perioodil küladeks teisenenud 19 talu, millest kuus paiknevad vahetult ranna lähedal, neli rannast veidi kaugemal ning ülejäänud üheksa kihelkonna sisemaa-aladel. Seega püstitatud hüpotees, et rannikualadel on asustus hiljem tekkinud ning seetõttu võimalik jälgida talude teisenemist küladeks, leidis töös kinnitust, kuid küladeks teisenenud talud ei paikne ainult rannavööndis.

Valjala kihelkonna püsivam asustus on koondunud kihelkonna keskossa, mida võib seostada sealse tiheda mõisate võrgustikuga. Valjala alevik kujunes hiljem kunagise Valjala kirikumõisa ja Kiriku küla aladele. Seega ei saa öelda, et tihedam asustus oleks koondunud just Valjala aleviku ümbrusesse, vaid pigem oli Valjala kirikumõis üks osa tihedast asustusvõrgustikust. Kihelkonna keskossa on koondunud ka kõige enam kaartidel ebapüsivaid asulaid, see tähendab, et asulad ei esinenud järjestikustel kaartidel pideva reana, vaid hüppeliselt.

Ajaloolistelt kaartidelt kohanimede ülesmärkimise käigus märkas töö autor juba varasemalt, et kohanimed on väga lihtne ära tunda. Jättes kõrvale mõned erandid, ei tekkinud probleeme erinevatelt kaartidelt pärinevate kohanimede kokkuvõimisega. Kohanimede äratuntavuse analüüsimiseks kasutati iga kohanime kohta kahte kuju: kõige varasemal allikmaterjalil esinenud vastav nimi võrrelduna praeguse eestikeelse vastega. Vahepealsetel kaartidel esinenud kohanimede kujusid analüüsis ei kasutatud, kuna vastavalt töö kolmandale hüpoteesile (Valjala kihelkonna kohanimede

unikaalosa ehk kohanime teistest nimedest eristav osa on säilinud äratuntaval kujul, vaatamata võõrvõimude mõjutustest kohanimede kujule) eeldati, et kohanimi ei ole kaotanud oma esialgset kuju. Püstitatud hüpotees leidis suuremas osas ka kinnitust. Nimelt kohanimede kuju äratuntavuse analüüsis kasutatud 84-st kohanimest vaid 16 muutusid äratundmatule kujule (näiteks Kalju küla oli 1788. aasta saksakeelsel kaardil *Pachna Dorf*). 22 kohanime tegid läbi mõningased muutused, jäädes siiski äratuntavaks (näiteks Jursi oli 1788. aastal *Jürs*), ning ülejäänud 46 olid kas täiesti samasugused või väga väikeste muutustega (näiteks Kalli küla on 1788. aasta kaardil *Kalli Dorf*).

Antud uurimistöo ei kajasta kogu asustuse muutuste ajalugu Valjala kihelkonnas, kuna uurimises ei kasutatud 17. sajandist varasemaid kaarte. Edaspidi saaks uurimusse lisada allikmaterjale veel varasematest aegadest näiteks varasemate kaartide, vakuraamatute ja hingeloendite näol ning ka kohanimede uurimisse saab süüvida edaspidi põhjalikumalt (näiteks jälgida kohanimede kuju muutuseid kahe aasta kaupa ning leida muutuste võimalikud põhjused).

Summary: Valjala kihelkond's settlements and toponyms based on historical maps

The aim of this study was to detect changes in Valjala kihelkond's settlements by comparing the occurrence of toponyms on different historical maps. Also toponyms were analysed by their form: comparing if the toponyms on historical maps are recognisable with the toponyms today. Altogether 14 historical maps, oldest from the second half of 17th century (Swedish domination) and newest from the year 1978-1989 (Soviet time). The study continued also after the disappearance of Valjala kihelkond's borders. From the historical maps all toponyms were written in the database. Most of the maps used were digitalised.

In the analyse of historical maps it turned out that there were 19 farmplaces in Valjala kihelkond that over time changed to being village. Four of them were close to the shore, six were a little further from the shore and other nine were in inland area. So the hypothesis (near the shore settlements have evolved later in time, so on the maps it can be seen how villages are evolved) was proven, but the evolved villages weren't all located near the shore.

The settlements, which occurred constantly on the historical maps, were aggregated in the center of Valjala kihelkond's lands. Dense settlement in this area can be related to the network of manor houses. It cannot be said, that the settlement is around the center of Valjala parish – Valjala alevik. More likely the former manor of Valjala alevik is part of the dense settlement network.

In the analyse of toponyms two names were used: one from the earliest historical map that the name occurred and other the name representation today. The hypothesis (the unique part of the toponym has preserved and the toponyms on historical maps are recognisable) was mostly proven, because only 14 toponyms out of 84 changed into unrecognisable form (for example Kalju village's name was *Pachna Dorf* in year 1788). 24 out of all names changed a little and were still recognisable (for example Jursi village was *Jürs* in year 1788). Other 46 were exactly the same or with very minor changes in the name (for example Kalli village was *Kalli Dorf* in year 1788).

Tänuavaldused

Täna töö juhendajat, Raivo Aunapit edasiviivate nõuannete eest! Abiks allikmaterjalide leidmisel olid Saaremaa Muuseumi teadusdirektor Olavi Pesti ja Valjala raamatukogu juhataja Tiia Lätt. Suur tänu ka Teile! Keeleliste korrektuuride osas ettepanekute tegemise eest täna kursusekaaslasi Villem Voormansikut ja Mari-Liis Tilka. Tänu ka kõikidele teistele, kes olid toeks töö valmimisprotsessil.

Viidatud allikad

Teosed ja artiklid

1. **Eesti Ajalooarhiiv**, 1994. Eesti mõisad. Tallinn "Olion". 301 lk.
2. **Erelt, T., Jõgi, O., Kaalep, A., Laast, A., Rajamets, H., Saari, H., Seppel, L., Udam, H., Ussisoo, U.**, 1993. Nimekirjutusraamat. Tallinn: Valgus. 302 lk.
3. **Kallasmaa, M.**, 1996. Saaremaa kohanimed I. Eesti Keele Instituut. 528 lk.
4. **Kallasmaa, M.**, 2000. Saaremaa kohanimed II. Eesti Keele Instituut. 221 lk.
5. **Mardiste, H.**, 2012. Mercator 500: flaami kartograaf, kellest sai atlase isa. Eesti Looduse artikkel. Märts 2012. Kättesaadav ka Internetis: http://www.eestiloodus.ee/artikkel4459_4436.html
6. **Pajusalu, K., Hennoste, T., Niit, E., Päll, P., Viikberg, J.**, 2002. Eesti murded ja kohanimed. Eesti Keele Sihtasutus. 320 lk.
7. **Pajusalu, K., Hennoste, T., Niit, E., Päll, P., Viikberg, J.**, 2009 Eesti murded ja kohanimed. Eesti Keele Sihtasutus. 320 lk.
8. **Pall, V.**, 1977. Põhja-Tartumaa kohanimed II. Tallinn. 327 lk.
9. **Pao, B.**, 1999. Valjala. Tallinn. 88 lk.
10. **Potter, H., Treikelder, I.**, 2011. Geodeesia ja kartograafia läbi aegade. Maamõõtmise ning kaardistamiskultuuri ajalugu sõnas ja pildis. Tea Kirjastus ja OÜ Greif Trükikoda. 364 lk.
11. **Regio**, 2009. Maa kaardi-ramat (järeltrükk). Kaardikirjastus Regio.
12. **Saaremaa**, 1934. Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. 882 lk.
13. **Tee, M., Koppa, H.**, 2004. Ajalooline kaardimaterjal keskkonna seireinfo allikana. Toim. T. Oja ja T. Nilson. Kaugseire alased uuringud Eestis. Publicationes Instituti Geographici 95.

14. **Varep, E.**, 1960. Jooni Eesti kartograafia ajaloost. Eesti Geograafia Seltsi publikatsioonid I. 47 lk.

Käsikirjad

1. **Koppa, H.**, 2006. Ajaloolised kaardid maakasutuse dünaamika uurimisallikana Vana-Kuuste mõisa näitel. Magistritöö.
2. **Tammemägi, M.**, 2011. Urvaste kohapärimus ja talunimede seletused kolme küla näitel. Bakalaureusetöö.

Kaardid

1. **Maa-ameti kaardirakendus.** <http://xgis.maaamet.ee/xGIS/XGis> [13.05.2013]
2. **Mäeniit, O., Lember, G.**, 1937. 25 aastat Valjala Piimaühingust seoses Valjala üldarenguga. Valjala Piimaühingu väljaanne. J. Treufeldt'i & A. Kallus'e trükk Kuressaares. **Kaart:** Valjala ja ümbrus.
3. **Rahvusarhiivi kaardikogu.** <http://www.ra.ee/kaardid/> [04.05.2013]
4. **Raid, T.**, 2002. Tabulae Livoniae. Liivimaa vanadel kaartidel.
5. **Tartu Ülikooli Raamatukogu kaardikogu.** <http://tartu.ester.ee/> [04.05.2013]

Ettekanded

1. **Päll, P.**, 2010. Isiku- ja kohanimede seostest. Ettekanne.

Lisad

Lisa 1. Kasutatud kaardimaterjali metaandmed aegreas

Kaardil kujutatud ala	Nr	Kaardi nimi	Koostaja	Koostamise aeg	Suhtmõõtkava	Mõõtmed (cm)	Kaardi allikas
Haeska	1	Hasick Byy hörig Till Hasick och Endel Till Kijdepe Hoff	-	17. sajandi II pool	8250	41 x 63	Rahvusarhiivi digiteeritud kaardikogu
Lööne	2	Geometrisk Carta öfwer Höfwet Cöllen och öfwer een Dehl af des underliggiande Länderyer, uthi Wolde Sohn och Arenburgs Lähn belägen.	Philip Johann Jaques	1702	-	87 x 57	Rahvusarhiivi digiteeritud kaardikogu
Lääne-Eesti	3	Geographisk Charta öfwer Provincien Ösell, med dhe där intill Gränzande Orter	Jaques Philip Johann	1704	192000	87 x 70	Rahvusarhiivi digiteeritud kaardikogu

Liivimaa	4	Liefland oder die beyden Generalgouvernementen und Herzoghümer Lief- und Ehistland	Otto Friedrich von Pistohlkors	1774	- (verstades)	54 x 60,2	Teos "Tabulae Livoniae"
Röösa	5	Geometrische Concept Charte von dem publ. Guthe Rösarshoff, mit dem dazu gehörigen Dorffe Tönnial wie auch das priv. Guth Kally nebst dem publ. Dorff Kally in Wolde Kirchspiel	Friedrich August Barnckau	1786	4000	113 x 146	Rahvusarhiivi digiteeritud kaardikogu
Võhksa	6	Geometrische Concept Charte von dem priv. Guthe Wexholm und derer zu diesem Güthe Bauer Ländereien im Kirchspiel Wolde belegen	Cramer	1786	4000	115 x 73	Rahvusarhiivi digiteeritud kaardikogu
Kogula	7	Geometrische Concept Charte von denen publ. Güthern Koggul und Lilby wie auch das priv. Guth Cabbil nebst einigen publ. auch priv. so wohl Hoff's als Bauer Heuschläge im Wolde	Friedrich August Barnckau	1787	4000	77 x 155	Rahvusarhiivi digiteeritud kaardikogu

		Kirchspiel					
Valjala kihelkond	8	Charte nach verkleinertem Maasstab von dem im in der Rigischen Statthaltersch., und dem Arensburgschen Kreise belegen Woldeschen Kirchspiel nach dem seithörigen Posses Kaarte: 8	-	1788	10800	227 x 210	Rahvuserhiivi digiteeritud kaardikogu
Valjala kihelkond	9	Geometrische Charte von dem in der Rigischen Statthalterschaft dem Arensburgschen Kreise und dessen Wolde Kaarte: 47	Friedrich August Barnckau	1790	4000	71 x 52	Rahvuserhiivi digiteeritud kaardikogu

Saare maakond	10	Der Arensburgsche Kreis oder der Provinz Oesel (Kurre Saar)	Ludwig August Mellin	1798	200000	72 x 50	Rahvusarhiivi digiteeritud kaardikogu
Saare- ja Läänemaa	11	Трехверстная карта Российской Империи Kaardilehed: 6, 7	-	1855-1859	126000 (3-verstane)	55 x 75	Rahvusarhiivi digiteeritud kaardikogu
Eesti	12	Vene 1-verstane topograafiline kaart Eesti territooriumi kohta	Vene topograafid	1894-1915, 1919-1934	42000 (1-verstane)	Kaardira- kenduses kaardile- hed ühendatud (35 x 37)	Maa-ameti kaardiraken- dus
Valjala kihelkond	13	Valjala ja ümbrus	-	1937	100000	20 x 20	Teos "25 aastat Valjala Piimaühingust seoses Valjala

							üldarenguga”
Eesti NSV	14	Katastrikaart ehk kolhoosikaart, ka nn "lehmanahk"	ENSV Riiklik Projekteerimisinstituut „Eesti Põllumajandusprojekt“	1978-1989	10000	Kaardirakenduses kaardilehed ühendatud	Maa-ameti kaardirakendus

Lisa 2. Andmetabel asustuse uurimiseks.

Leppemärgid:

- / ● - mõis / küla on mõlema aasta kaardil
- / ● - mõis / küla puudub hilisema aasta kaardilt
- / ● - mõis / küla tekib hilisema aasta kaardile
- / ● - talu on / ei ole kaardil, millest hiljem tekib küla
- - talu on esmakordselt märgitud kaardile külana

Esimeses tulbas punasena kirjutatud kohanimi tähistab Valjala valla praegust asulat. ‘*’ - tähistab tabelis kohanime, mille eestikeelse vaste leidmiseks kasutati Maa-ameti aadressiandmete rakendust või kasutati nime võõrkeelse kuju transkriptsiooni.

	Teadusliku kartograafia algusaastate kaardid			19.sajandi II poolest kuni 1990. aastani ilmunud kaardid			Nüüdisaja kaardid
	1788	1790	1798	1855-1859	1894-1915	1937	1978-1989
MÕISAD	MÕISAD	MÕISAD	MÕISAD	MÕISAD	MÕISAD	MÕISAD	MÕISAD
Haeska	Hafick Hof.	Hasick	Hasik	Хасикъ	Хазикъ	Haeska	-
Jõelega (Jõgise)	Jõggis Hof	Iõggis	(edasi vaid küla)	-	-	-	-
Jööri	Jöör Hof	Iöhr Hof	Jöör	Іеръ	Ери	Jööri	-

Jursi (Vana-Jursi)	-	-	Iürs	-	Юрзи	Jursi	-
Uue-Jursi	Neu-Jürs Hof	Neu Iührs Hof	(edasi Jursi nime all)	-	-	-	-
Vana-Jursi	Alt-Jürs Hof	Alt Jührs Hof	-	-	-	-	-
Kogula	Koggul Hof	Koggul Hof	Koggul	Коггуль	Когуль	(külana edasi)	-
Lilbi	Lillby	Lilbe Hoff	-	-	-	-	-
Lööne	Coeln Hof	Cölln	Köln (Löna M.)	Кельнь	Кельнь	Lööne kool	-
Mäe	Mehemois	Mehemois	Mæemois	Мемойзь	Полымз. МАемойза	Mäe (Mæemõisa)	-
Rääpsu	Rebſenhof	Rebſenhof	-	-	-	-	-
Rahu	Rachk Hof.	Rachk	-	-	-	-	-
Röösa	Röſars Hof	Roesershof	Rögersrhof mõis	Резанечофъ	Резарсгофъ	Rõõsa	(külana edasi)
Väike-Röösa	Klein Röſars Hof	Klein Roefershof	-	-	-	-	-
Sakla	Sackla Hof	Sackla Hoff	Sakla mõis (Lechtmetsa)	Сакла	Сакла	Sakla	-

			M.)				
Sassi	Cabbil Hoff	Cabbil Hof	Kabbil (Sassi M.)	Каббиль	Каббиль	Sassi	-
Turja	Turja Hof	Turjahof	Turja	-	-	-	-
Uue-Lõve	Neu-Loewel Hof	Neulöwel Hoff	Neu Löwel	Ней Левель	Ней Левель	Välja (Uue-Lõve)	(külana edasi)
Valjala pastoraat	Paſtorat	Paſtorath	Waljalek	-	-	-	-
Vana-Lõve	Alt-Loewel Hof	Altlöwel Hof	Alt Löwel	Альтъ.Левель	Альтъ Левель	-	(külana edasi)
Võhksa	Wexholm	Wexholm Hof	Weksholm	Бексчольмъ	Бексгольма	Võhksa	-
KÜLAD	KÜLAD	KÜLAD	KÜLAD	KÜLAD	KÜLAD	KÜLAD	KÜLAD
Ariste	Harrift Dorf	Harrist Dorf	Harrist	Харристь	Аристе	Ariste	Ariste
Aruste	Arruft Dorf	Arruft Dorf	Arrust	Арусте	-	-	-
Aster*	-	-	-	-	Астер	-	-
Haeska	-	-	-	Хасикъ	Хазикъ	Haeska	Haeska
Jõelepa	-	-	Jõggis	-	-	Jõelepa	Jõelepa
Jööri	-	Iöhr Dorf	-	Еерь	Ери	Jööri	Jööri

Jursi	Jürs Dorf	Iürs Dorf	-	Юрсь	Юрзи	Jursi	Jursi
Kalju (Pahna)	Pachna Dorf	Pachna Dorff	Pachna	Ралли / Пахна	Пахна	Kalju (Pahna)	Kalju
Kallemäe	-	-	-	-	Вира	Viira	Kallemäe
Kalli	Kalli Dorf	Kalli Dorf	Kalli	Калли	Калли	Kalli	Kalli
Kase (Türgi?)	-	-	-	-	Тюрги	Kase	-
Kogula	-	-	-	-	-	Kogula	-
Koksi	Kockift Dorf	Kockist Dorf	Kokkist	Коккисть	Кокси	Koksi	Koksi
Kõnnu	Kõnno Dorf	Kenno Dorf	Kõnno	Кенно	Кенно	Kõnnu	Kõnnu
Kõriska	Kõrriska Dorf	Kõrriska Dorf	Kõrriska	Кериска	Кериска	Kõriska	Kõriska
Kosine *	-	-	-	-	Козинэ	-	-
Kuiste	Kuist Dorf	Kuift Dorf	Kuist	Куйсть	Куйсте	Kuiste	Kuiste
Kungla	Wexo Kulla	-	Wehkse	Бексекюла	Векскюла	Kungla (Võhksa)	Kungla
Liiva	-	-	-	-	Лива	Liiva	-
Lilbi	-	-	-	-	Лилби	Lilbi	-

Lööne	Löhn Dorf	Löhn	-	Кельнь	Леене	Lööne	Lööne
Lunni	-	-	-	-	Люни	Lunni	-
Mäe	-	-	-	-	-	-	-
Männiku	-	-	-	-	-	Männiku	Männiku
Männiku	-	-	-	-	-	Männiku	-
Metsjala	Metzjal Dorf	Metzjal Dorf	Mezjal	-	-	-	-
Nurme	Nurms Dorf	Nurme Dorf	Nurms	Нурме	Нурме	Nurme	Nurme
Põlluküla	-	-	-	-	-	Põllu	Põllu
Rahu	Rachk Dorf	Rachk Dorff	Rochk	Рахку	Рахо	Rahu	Rahu
Rõosa	-	-	-	-	-	-	Rõõsa
Rõude	-	-	-	-	-	Rõude	-
Rukla	-	-	-	Рукла	-	-	-
Rukla	-	-	-	-	Рукла	Rukla	-
Sakla küla	Sackla Dorf	Sackladorff	Sakla	Сакла	Сакла	Sakla	Sakla
Salu (Jursi kõrvalmõis)*	-	-	-	-	Самюсь	-	-

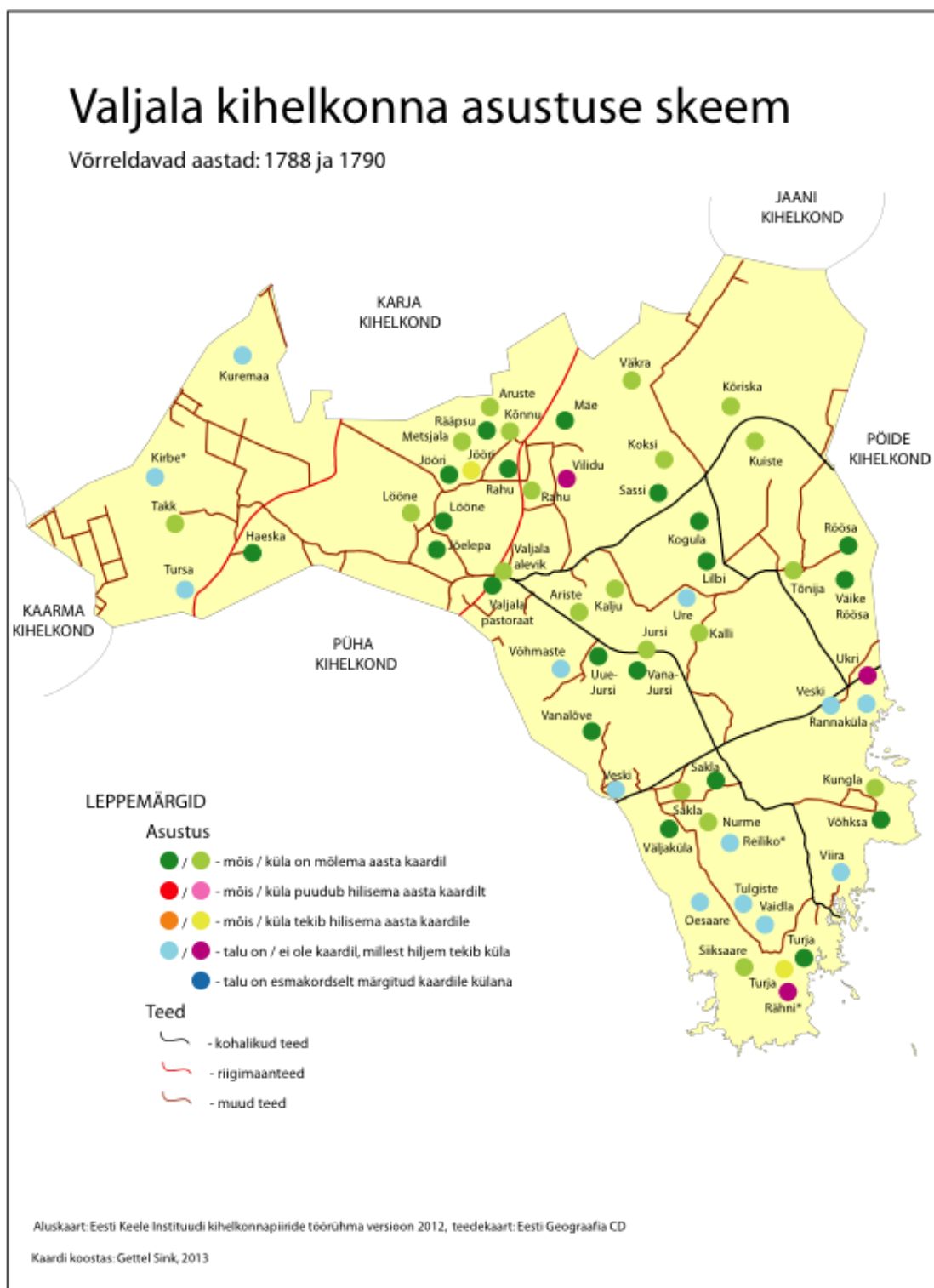
Siiksaare	Sixjaar Dorf	Sicksardorfe	Siksar	Сиксапъ	Сиксааре	Siiksaare	Siiksaare
Sooääre	-	-	-	-	Суосту	Sooääre	-
Takk	Tack Dorf	Tack Dorf	Tak	Такъ	Такъ	-	-
Tõnija	Tõnnial Dorf	Toennjal Dorf	Tõnnial	Тенъяалъ	Теня	Tõnija	Tõnija
Tõrtsi	-	-	-	-	Тяартеи	Tõrtsi	-
Turja	-	Turja Dorf	Turja	Турья	Турья	Turja	Turja
Undimäe	-	-	-	-	-	-	-
Vakra	Weckra Dorf	Waeckra Dorf	Wekra	Векра	Вяакра	Vakra	Vakra
Valila *	-	-	-	-	Валила	-	-
Väljaküla (Uue-Lõve)	-	-	-	-	-	-	Väljaküla
Valjala alevik	Pappialewe Dorf	Pappialew Dorf	Pappiallewe	Папьяалевъ	Кирико	Valjala	VALJALA
Vanalõve	-	-	-	-	-	-	Vanalõve
Veeriku	-	-	-	-	-	Veeriku	Veeriku
Veimri	-	-	-	-	Веймъри	Veimri	-

Veneküla	-	-	-	-	Вабадику	Veneküla	-
Vintri	-	-	-	-	Винтри	Vintri	-
Võrsna (ei kuulu khk)	-	-	-	-	-	-	-
TALUD	TALUD	TALUD	TALUD	TALUD	TALUD	TALUD	TALUD
Allika küla	-	-	-	-	Алико	Allika	-
Reiliko *	Heilik Welli	Helliko Nigolas	Heilik Welli	Хелико	Рейлико	-	-
Kirbe *	Köhro Gefind	Kerro Thomas	Köhro	-	Керра	Kirbe	-
Kuremaa	Kurro Arro Gefind	Kurroarro Ado	Kurro Arro	-	-	Kuremaa	-
Mehitu	-	-	-	Кейту	-	Mehitu	-
Meltsi	-	-	-	Мельци	Мельци	Molbi	-
Oesaare	Ohhejaar Dorf	Oejaarre Mart	Ohesaar	Ое. Энима	Оеооаре	Oesaare	Oesaare
Rannaküla	Ranna Gefind	Ranna Ges.	Raňa	Ранна	Рана	Ranna	Ranna
Rähni *	Rechni Gefind	-	Reinu ?	Регни	Кора?	-	-

Tulgiste	Tulgifte Gesinder	Tulgifte Jurri	-	-	Тулгисте	Tulgiste	-
Tursa	Turfa Gefinder	Turfa	Tursa	Турса	Тупзи	Tursi	-
Ukri	Uckri Gefinder	-	Uckri ja Urta	-	Ukri	-	-
Ure	Urre Gefind	Urre Gesinder	Urri	-	Уре	Ure	-
Vaidla	Waidla	Waidla	-	-	Волбла	Vaigla	-
Veski (Uue- Lõve)	Wefky Gefind	Weski Hain	Tingmärk	-	Веске	-	-
Veski (Võhksa)	Wefky Gefind	Wefki Jahn	Tingmärk	Векса	Векса	-	-
Viira	Wiffa Gefind	Wißa Michel	Wisa	Вира	Бира	-	-
Vilidu	Willido Gefind	-	Willido	-	Вилида	Vilidu	Vilidu
Võhmaste	Wechmafte Gefinder	Wechmaste Gesin.	Wechmahs ?	Вехмаперреть	Вехмасте	Võhmaste	-

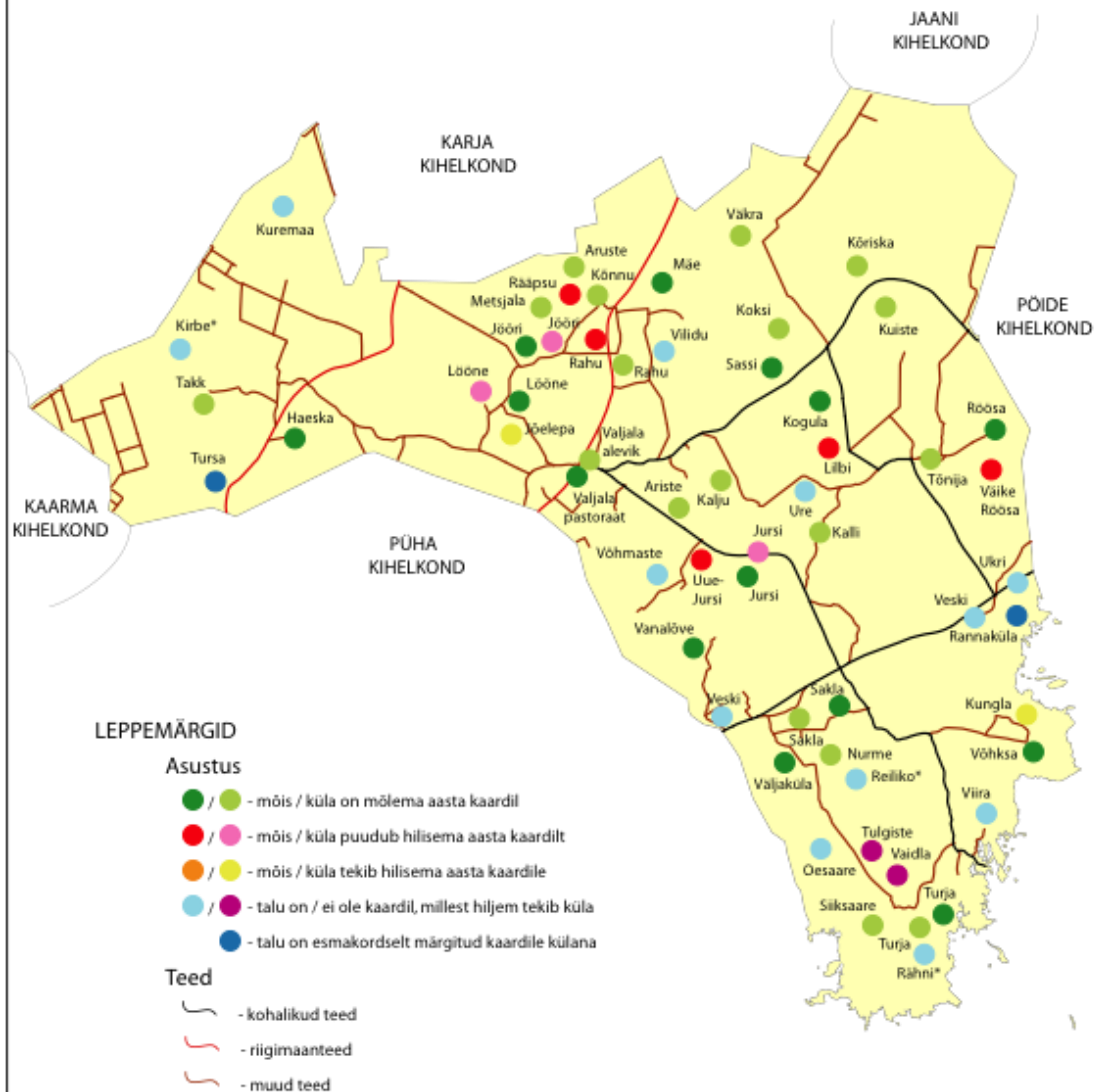
Lisa 3. Asustuse muutuseid kajastavad skeemid

* - tähistab skeemidel kohanime, mille eestikeelse vaste leidmiseks kasutas antud töö autor Maa-ameti aadressiandmete rakendust või nime võõrkeelse kuju transkriptsiooni.

Valjala kihelkonna asustuse skeem

Võrreldavad aastad: 1790 ja 1798

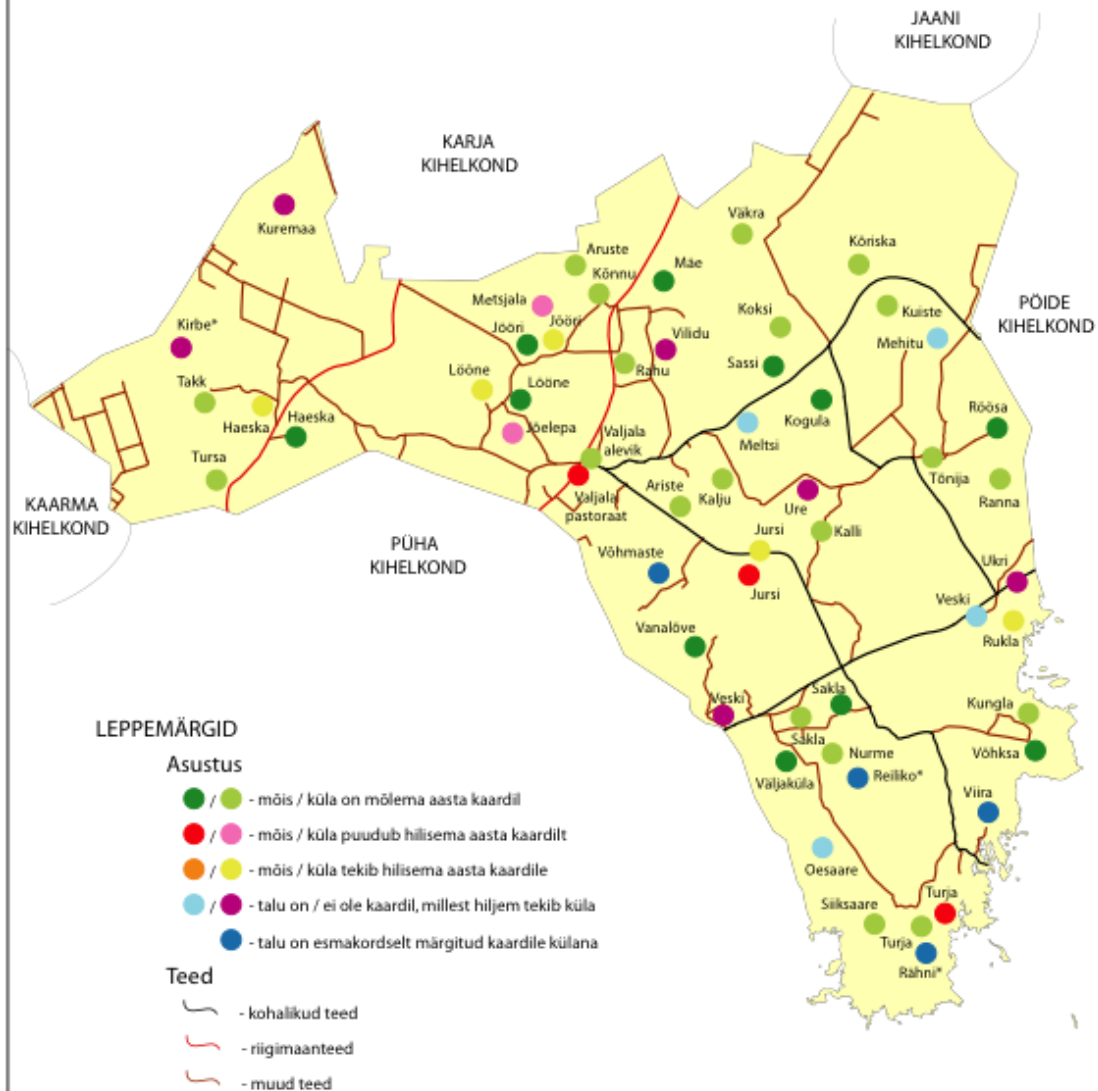

Aluskaart: Eesti Keele Instituudi kihelkonnapiiride tööühma versioon 2012, teedekaart: Eesti Geograafia CD

Kaardi koostas: Gettel Sink, 2013

Valjala kihelkonna asustuse skeem

Võrreldavad aastad: 1798 ja 1855-1859

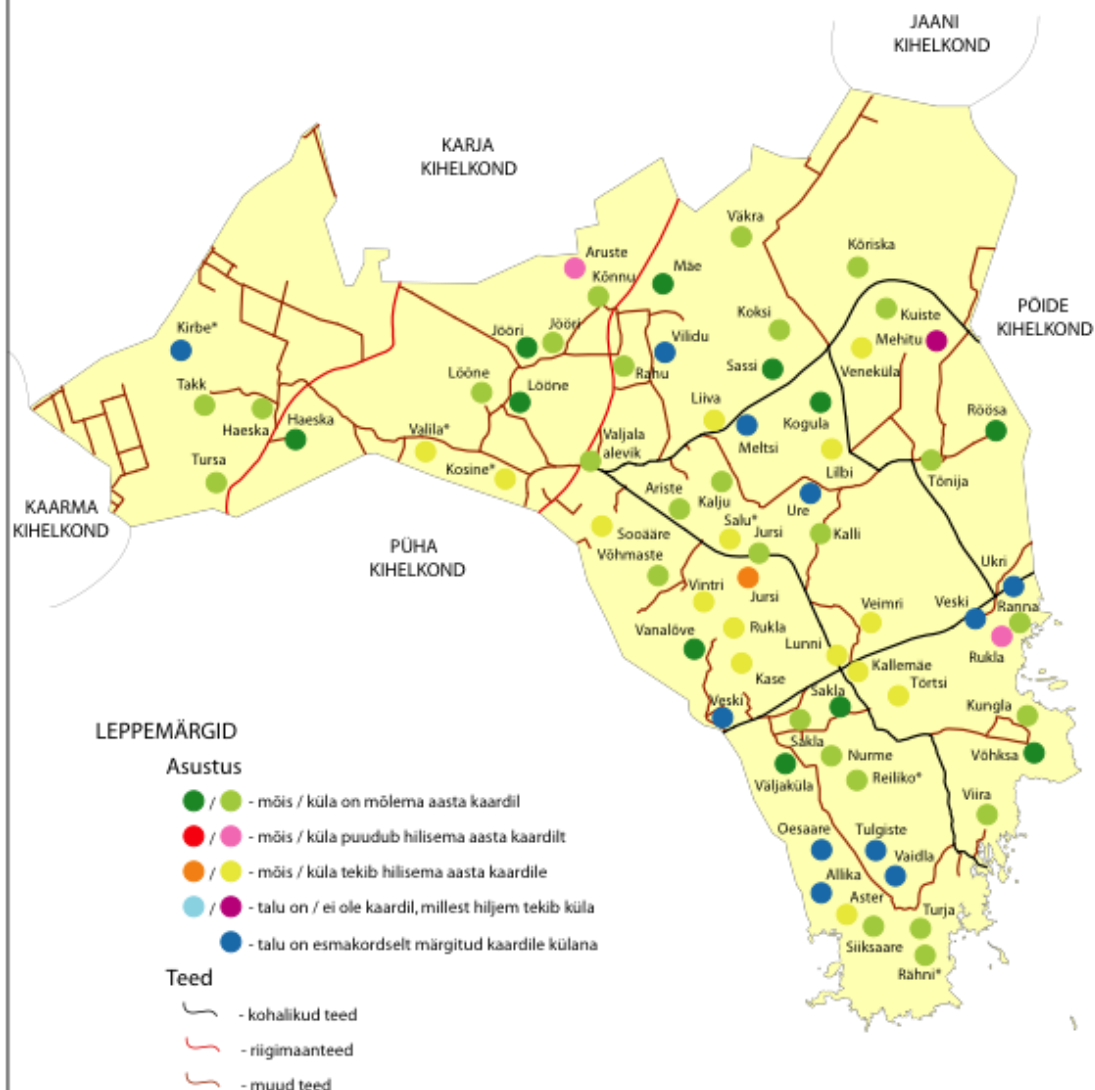

Aluskaart: Eesti Keele Instituudi kihelkonnapiiride tööühma versioon 2012, teedekaart: Eesti Geograafia CD

Kaardi koostas: Gettel Sink, 2013

Valjala kihelkonna asustuse skeem

Võrreldavad aastad: 1855-1859 ja 1894-1915 (3-verstane vs 1-verstane)

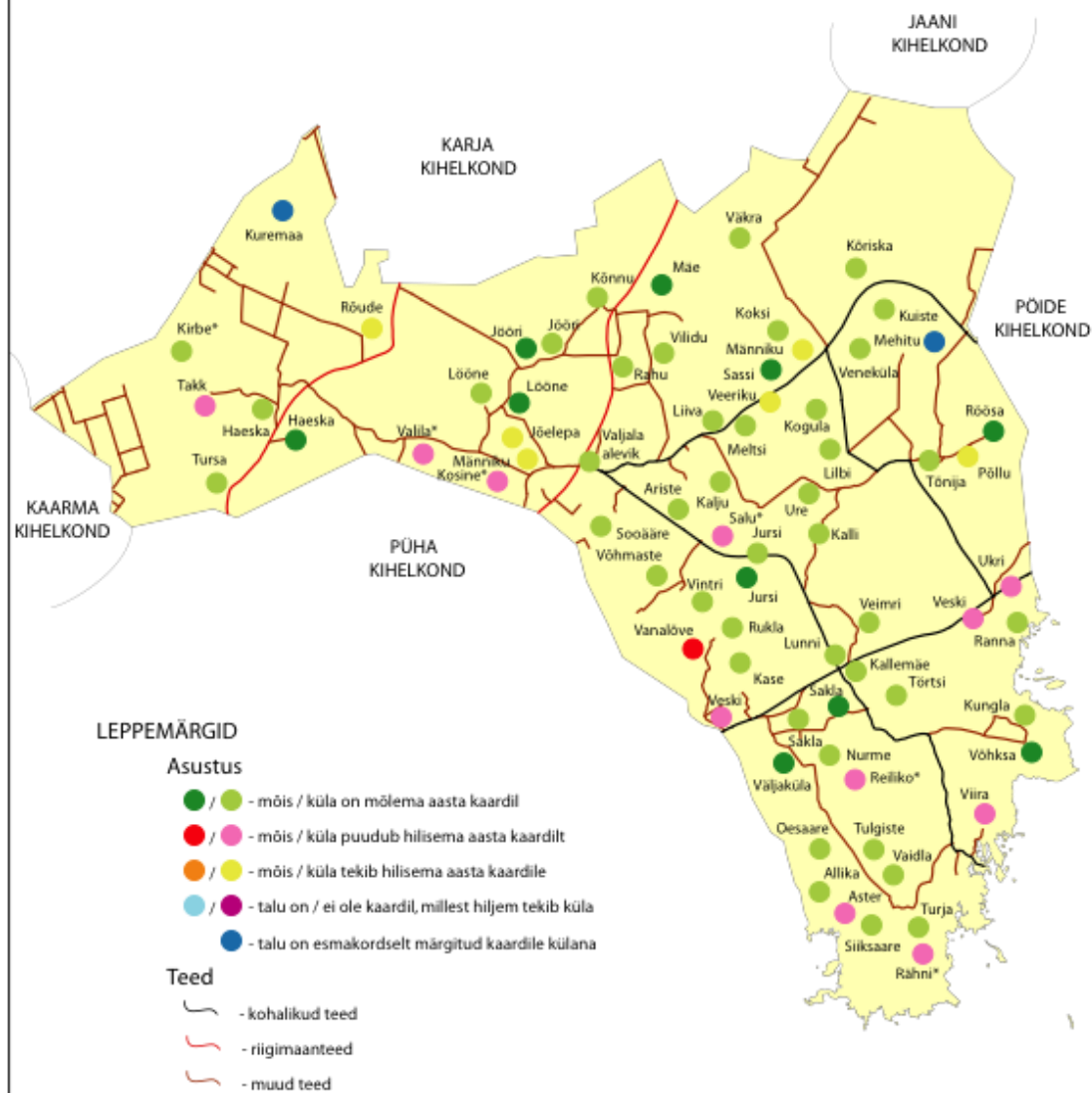

Aluskaart: Eesti Keele Instituudi kihelkonnapiiride töörihma versioon 2012, teedekaart: Eesti Geograafia CD

Kaardi koostas: Gettel Sink, 2013

Valjala kihelkonna asustuse skeem

Võrreldavad aastad: 1894-1915 ja 1937

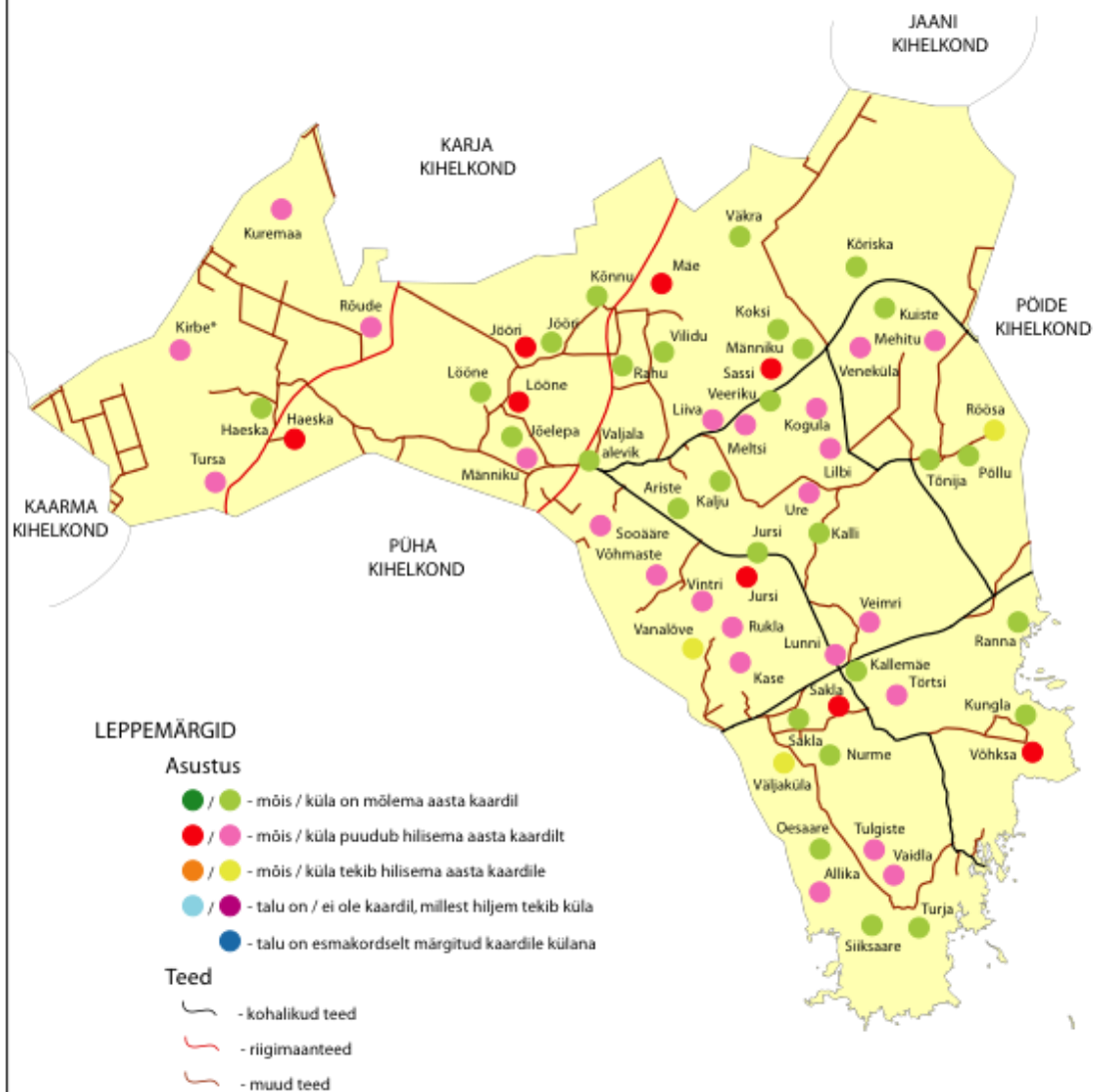

Aluskaart: Eesti Keele Instituudi kihelkonnapiiride tööühma versioon 2012, teedekaart: Eesti Geograafia CD

Kaardi koostas: Gettel Sink, 2013

Valjala kihelkonna asustuse skeem

Võrreldavad aastad: 1937 ja 1978-1989

Aluskaart: Eesti Keele Instituudi kihelkonnapiiride tööühma versioon 2012, teedekaart: Eesti Geograafia CD

Kaardi koostas: Gettel Sink, 2013

Lisa 4. Kohanimede kuju muutuste andmetabel

Leppemärgid:

- - kohanime kuju on äratuntav, muutused puuduvad või on väga väikesed
- - kohanimi on äratuntav, kuid esineb mõningaid muutuseid
- - kohanimi ei ole äratuntav, nimel on täiesti uus kuju

MÕISAD	NIMI VARASEIMAL KAARDIL	AASTA
Haeska	Hasick	17. sajandi II pool
Jõgise (Jõelega)	Jöggis	1704
Jööri	Jörs	1704
Jursi (Vana-Jursi)	Jürs hof (° on o peal)	1704
Uue-Jursi	Neu-Jürs Hof	1788
Vana-Jursi	Alt-Jürs Hof	1788
Kalli	Kalli	1774
Kogula	Koggul Hof	1787
Lilbi	Lillby	1788
Lööne	Cöllen	1702
Mäe	Mehemois	1704
Rääpsu	Rebjenhof	1788
Rahu	Rachk Hof.	1788
Röösa	Rösarshoff	1786
Väike-Röösa	Klein Röfars Hof	1788
Sakla	Sackla Hof	1788
Sassi	Kabbel	1704
Turja	Turja Hof	1788
Uue-Löve	Ny Löwell	1704

Valjala kirik (pole mõis)	Woldes k:	1704
Valjala pastoraat	Paftorat	1788
Vana-Löve	Alt Löwell	1704
Võhksa	Wexholm	1788
KÜLAD	NIMI VARASEIMAL KAARDIL	AASTA
Ariste	Harriſt Dorf	1788
Aruste	Arruſt Dorf	1788
Haeska	Хасикъ	1855-1859
Jõelega	Jöggis	1798
Jööri	Iöhr Dorf	1790
Jursi	Jürs Dorf	1788
Kalju (Pahna)	Pachna Dorf	1788
Kallemäe	Вира	1894-1915
Kalli	Kalli Dorf	1788
Kase (Türgi)	Тюрги	1894-1915
Kogula	Kogula	1937
Koksi	Kockiſt Dorf	1788
Kõnnu	Kõnno Dorf	1788
Kõriska	Kõrriska Dorf	1788
Kuiste	Kuist Dorf	1788
Kungla	Wexo Kulla	1788
Liiva	Лива	1894-1915
Lilbi	Лилби	1894-1915
Lööne	Löhn Dorf	1788
Lunni	Люни	1894-1915

Mäe	-	-
Männiku	Männiku	1937
Männiku (Jõelega kõrval)	Männiku	1937
Metsjala	Metzjal Dorf	1788
Nurme	Nurms Dorf	1788
Põlluküla	Põllu	1937
Rahu	Rachk Dorf	1788
Röösa	Rõõsa	1978-1989
Rõude	Rõude	1937
Rukla (Ranna kõrval)	Рукла	1855-1859
Rukla	Рукла	1894-1915
Sakla küla	Sackla Dorf	1788
Siiksaare	Siḡjaar Dorf	1788
Sooääre	Суосту	1894-1915
Takk	Tack Dorf	1788
Tõnija	Tõnnial Dorf	1788
Tõrtsi	Тяртеи	1894-1915
Turja	Turja Dorf	1790
Undimäe	-	-
Väkra	Weckra Dorf	1788
Väljaküla (Uue-Lõve)	Väljaküla	1978-1989
Valjala alevik	Pappialewe Dorf	1788
Vanalõve	Vanalõve	1978-1989
Veeriku	Veeriku	1937
Veimri	Веймъри	1894-1915

Veneküla	Вабадику	1894-1915
Vintri	Винтри	1894-1915
Võrsna (ei kuulu khk)	-	-
TALUD (hilisemad külad)	NIMI VARASEIMAL KAARDIL	AASTA
Allika küla	Алико	1894-1915
Kuremaa	Куремаа	1937
Mehitu	Мехиту	1937
Meltsi	Мельци	1855-1859
Oesaare	Оеоааре	1855-1859
Rannaküla	Раһа	1798
Tulgiste	Тулгисте	1855-1859
Tursa	Tursa	1798
Ukri	Ukri	1855-1859
Ure	Uре	1855-1859
Vaidla	Волбла	1855-1859
Veski (Uue-Lõve)	Веске	1855-1859
Veski (Võhksa)	Векса	1855-1859
Viira	Вира	1855-1859
Vilidu	Вилида	1855-1859
Võhmaste	Вехмапереть	1855-1859

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputööüldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Gettel Sink** (sünd 20.05.1991),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Valjala kihelkonna asustus ja kohanimed ajalooliste kaartide põhjal,

mille juhendaja on **Raivo Aunap,**

1.1 reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. Olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20. mai 2013